

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Gretos Petrošiūtės,
V kurso baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Laisvės atėmimo iki gyvos galvos ir žmogaus teisių santykis
The relationship between life imprisonment punishment and human
rights**

Vadovas: prof. habil. dr. Gintaras Švedas

Recenzentė: asist. dr. Justyna Levon

Vilnius

2024

ANOTACIJA

Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtinta galimybė laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę pakeisti į terminuotą laisvės atėmimą. Vis dėlto tokia galimybė Lietuvos baudžiamajame įstatyme atsirado tik 2019 metais ir taikoma itin retai. Tad šiame darbe buvo stengiamasi išanalizuoti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės istorinę raidą nuo Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo, sampratą, jos paskirtį bei santykį su žmogaus teisėmis. Taip pat šiame darbe analizuojamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmas, išskiriamos bei nagrinėjamos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo problemos.

Pagrindiniai žodžiai: laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, žmogaus teisės, laisvės atėmimo iki gyvos galvos švelninimo galimybės, laisvės atėmimo iki gyvos galvos vykdymas.

The Criminal Code of the Republic of Lithuania provides for the possibility of commuting a life sentence to a fixed-term imprisonment. However, this option only appeared in the Lithuanian Criminal Law in 2019 and is rarely used. Therefore, in this paper, an attempt has been made to analyse the historical development of life imprisonment since the restoration of the independence of the Republic of Lithuania, its concept, its purpose and its relationship with human rights. This work also analyses the mechanism of mitigation of life imprisonment, and identifies and analyses the problems of execution of life imprisonment.

Key words: life imprisonment, human rights, possibilities of mitigation of life imprisonment, enforcement of life imprisonment.

TURINYS

IŽANGA	4
1. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS BAUSMĖS IŠTAKOS.....	8
2. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS SAMPRATA.....	13
3. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS BAUSMĖS PASKIRTIS IR ŠIOS BAUSMĖS PERSPEKTYVOS	18
3.1. „Teisė į viltį“ bei šios teisės ištakos.....	24
3.2. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės peržiūrėjimo mechanizmas bei šio mechanizmo probleminiai aspektai.....	27
4. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS NUTEISTŲJŲ KALINIMO SĄLYGOS	38
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	52
SANTRAUKA.....	58
SUMMARY	59

IŽANGA

Temos aktualumas. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė – Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtinta griežčiausia bausmė, skiriama už itin pavojingus nusikaltimus. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmei buvus alternatyva tuometinei mirties bausmei, ši po mirties bausmės panaikinimo tapo pagrindine griežčiausia bausme, numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Teisinėje literatūroje pabrėžiama, jog laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra gana jauna bausmės rūšis. Po mirties bausmės panaikinimo nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, galimybės išeiti į laisvę neturėjo (išskyrus amnestijos, Prezidento malonės ar atleidimo nuo bausmės dėl ligos atvejus). Lietuvai tapus pilnaverte tarptautinės bendruomenės nare, tekus vienodinti teisinį reglamentavimą su tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintais standartais, vis dėlto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė buvo reformuota tik 2019 metais po Lietuvos nenaudai priimto Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo, kuriame buvo konstatuota, jog laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė be galimybės sušvelninti nuteistojo bausmę pažeidžia Europos Žmogaus pagrindinių teisių ir laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnį. Vis dėlto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė kelia ir kitų su žmogaus teisių ribojimais susijusių klausimų. Štai galima kelti klausimą, ar ši bausmė nėra žiauri ir neįprasta bausmė (ypač turint omenyje valstybes, kuriose tokios bausmės nėra numatytos). Vertėtų atkreipti dėmesį ir tai, kad žmogaus teisių sistemose pripažįstama asmenų, patekusių į baudžiamojo teisingumo sistemą, reabilitacijos (resocializacijos) ir reintegracijos svarba. Taigi, būtina apvarstyti, ar egzistuoja tokia bausmės vykdymo sistema, kuri padėtų nuteistąjį reabilituoti ir galiausiai jį reintegruoti, taip pat ar yra lygtinio arba kitos paleidimo į laisvę galimybės. Tad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės analizė, šios bausmės ir žmogaus teisių santykių atskleidimas padeda užtikrinti, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos skyrimas ir vykdymas atitiktų teisingumo, orumo ir pagarbos žmogaus teisėms principus. Be kita ko, skatina kritiškai įvertinti dabartinį įtvirtintą reguliavimą, atskleisti įstatymų spragas ir iš to nulemtą ydingą teismų praktiką.

Darbo tikslas. Šiuo darbu siekiama išanalizuoti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės sampratą, jos paskirtį, atsižvelgiant į tai, įvertinti, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra proporcinga priemonė siekti įgyvendinti BK 41 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą bausmės paskirtį, identifikuoti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą mechanizmo problemas, išgryninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo svarbiausias problemas žmogaus teisių kontekste.

Darbo uždaviniai:

1. Nustatyti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atsiradimo Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse aplinkybes ir veiksnius.
2. Išnagrinėti laisvės atėmimo iki gyvos galvos sampratą.
3. Atskleisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos paskirtį ir nustatyti, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra proporcinga įgyvendinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą bausmės paskirtį.
4. Išanalizuoti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmą, įvardinti šio mechanizmo problemas.
5. Nustatyti laisvės atėmimo iki gyvos galvos vykdymo problemas, turinčias įtaką blogiems nuteistojo resocializacijos rezultatams, į kuriuos teismas atsižvelgia, nagrinėdamas klausimą dėl šios bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą.
6. Pateikti išvadas bei nurodyti problemų, susijusių su laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimu bei vykdymu, galimus sprendimus ar pasiūlymus.

Tyrimo objektas. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė ir jos santykis su Lietuvos Respublikoje bei tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintomis žmogaus teisėmis.

Darbo originalumas. Šiame darbe laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, jos paskirtis bei laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmas analizuojami po 2019 metais įtvirtintų su laisvės atėmimo iki gyvos galvos susijusių pakeitimų. Šiuo darbu siekiama analizuoti, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė savo esme neprieštaruja Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnyje įtvirtintai bausmės paskirčiai, nagrinėjami laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą probleminiai aspektai, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo problemos, susijusios su aplinkybėmis, į kurias teismas atsižvelgia, svarstydamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo klausimą. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo problemos teisinėje doktrinoje nėra analizuojamos atskirai, tačiau apibendrintai kalinimo sąlygos atskleidžiamos ne viename moksliniame darbe, pavyzdžiui, Gintauto Sakalausko, Liubovės Jarutienės, Vaido Kalpoko ir Rūtos Vaičiūnienės monografijoje „Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos“, Gintauto Sakalausko ir Godos Norvaišytės moksliniame straipsnyje „Žmogaus orumą ir teises užtikrinančios kalinimo sąlygos Lietuvoje – misija (ne)įmanoma?“ ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 straipsnyje įtvirtinto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmo probleminiai aspektai atskleidžiami Justo Namavičiaus straipsnyje „Laisvės atėmimo iki gyvos galvos reforma Lietuvoje“, neatsižvelgiant į nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, vykdymo

problemas bei teismų praktiką, kurioje atsispindi analizuojamo mechanizmo trūkumai. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad šis darbas, kuriame neapsiribojant vienu aspektu, tačiau sistemiškai, analizuojant laisvės atėmimo iki gyvos galvos sampratą, jos paskirtį, Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintą mechanizmą, nacionalinių teismų, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, vykdymą, atskleidžiamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės santykis su žmogaus teisėmis, pasižymi originalumu ir naujumu.

Tyrimo metodai. Šiame darbe naudoti teisės mokslo pripažinti, plačiai paplitę teisinės analizės metodai, iš kurių svarbiausi – lingvistinis, loginis – analitinis, istorinis, sisteminis, teleologinis, lyginamasis.

Loginis – analitinis metodas šiame darbe naudotas daugiausiai – atlikta teisės aktų, teismų praktikos bei mokslinės literatūros analizė. Šiuo metodu vadovaujantis buvo atrenkami nagrinėjami temai aktualūs moksliniai darbai, teismų praktika, leidžianti pagrįsti moksliniame darbe analizuojamas problemas. Be to, šis metodas leido įgyvendinti darbe išskeltus uždavinius, suformuluoti išvadas.

Lingvistinis metodas naudotas atskleidžiant tam tikrų darbe vartojamų sąvokų reikšmę.

Istorinis metodas naudotas atliekant baudžiamųjų įstatymų istorinę analizę bei analizuojant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atsiradimo aplinkybes, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės reguliavimą.

Teleologinis metodas daugiausiai naudotas šio darbo 3.2. dalyje, kurioje analizuojamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmas, siekiant kokybiškiau atskleisti šio mechanizmo esmę bei įstatymo leidėjo ketinimus.

Sisteminis metodas naudotas atskleidžiant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės sąsajas su baudžiamajame kodekse įtvirtinta bausmės paskirtimi, analizuojant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmą.

Lyginamasis metodas buvo naudotas lyginant nacionalinius ir tarptautinius teisės aktus, galiojančią ir netekusią galios teisinį reguliavimą, skirtingas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės sampratas, skirtingas autorių pozicijas.

Svarbiausi šaltiniai. Rengiant magistro darbą buvo remiamasi teisės aktais, teismų praktika bei teisės mokslininkų darbais. Šiame darbe buvo analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso bei Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso aktualios normos, nagrinėjami tarptautiniai teisės aktai – Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2003 m. rekomendacija dėl lygtinio paleidimo ir kiti teisės aktai. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės istorinei analizei atskleisti naudotas

Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. Šiame darbe taip pat labai svarbus šaltinis, padėjęs atskleisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės paskirtį, bausmės vykdymo problematiką, buvo Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika. Iš teisės doktrinos vieni svarbiausių – Egidijaus Kūrio straipsnis „Teisė į viltį“, kuriame atskleidžiama Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos evoliucija laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės taikymo, Justo Namavičiaus straipsnis „Laisvės atėmimo iki gyvos galvos reforma Lietuvoje“, Gintaro Švedo „Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai santykiai ir vykdymo aspektai“ bei Romualdo Drakšo „Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pagal naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą“. Be to, magistro darbe cituojami ir kriminologų darbai, t. y. Gintauto Sakalausko, Liubovės Jarutienės, Vaido Kalpoko ir Rūtos Vaičiūnienės monografija „Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos“, taip pat Ilonos Česnienės, Alfredo Laurinavičiaus, Lauros Ustinavičiūtės straipsnis „Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos“.

Darbo struktūra. Šį darbą sudaro įžanga, keturios dalys, išvados, panaudotų šaltinių sąrašas bei santraukos lietuvių ir anglų kalbomis. Pirmoje darbo dalyje analizuojama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės istorinė raida nuo Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo. Antroje darbo dalyje nagrinėjama laisvės atėmimo iki gyvos galvos samprata, trečioje – laisvės atėmimo iki gyvos galvos paskirtis, analizuojamas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės mechanizmas. Ketvirtoje darbo dalyje atskleidžiamos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo problemos.

1. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS BAUSMĖS IŠTAKOS

Bausmė – valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusizengimą padariusiam asmeniui (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnio 1 dalis) (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2002). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – ir BK) 42 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui skirtinų alternatyvių bausmių sąrašas: 1) viešieji darbai; 2) bauda; 3) laisvės apribojimas; 4) areštas; 5) terminuotas laisvės atėmimas; 6) laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Šių bausmių sąrašas pradedamas nuo švelniausios iki griežčiausios bausmės. Matyti, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė – BK numatyta griežčiausia bausmė, kurią teismas nuosprendžiu gali skirti BK specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Vis dėlto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) atsirado neseniai, o jos atsiradimą sąlygojo besikeičiantys visuomeniniai santykiai, išsilaisvinimas iš Sovietų Sąjungos priespaudos bei Lietuvai tapus pilnaverte tarptautinės bendruomenės nare. Taigi, šioje darbo dalyje nagrinėjama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės istorinė raida nuo Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo, nagrinėjamos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės įtvirtinimo Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse aplinkybės.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvos okupacijos metais (nuo 1940 metų) nebuvo žinoma. Iki Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo griežčiausia bausmė buvo laikoma mirties bausmė. 1990 metų kovo 11 dieną atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. spalio 4 d. įstatymu pakeitė 1961 m. birželio 26 d. Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą. Pakeitimu buvo įtvirtinta galimybė mirties bausmę pakeisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme dviem atvejais: 1) teismui, nuteisiančiam asmenį mirties bausme, arba 2) malonės tvarka (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo“, 1990). Taigi, 1990 m. įstatymu buvo įtvirtinta ir iki tol bausmių sistemoje neegzistavusi laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, kuri buvo kaip alternatyva mirties bausmei, t. y. kaltinamajam, visų pirma, buvo paskiriama mirties bausmė, kuri vėliau galėjo būti pakeičiama į laisvės atėmimą iki gyvos galvos. Ši egzistavusi bausmių sistema (būtent mirties bausmė, kuri galėjo būti skiriama už nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis bei genocidą) kėlė konstitucingumo klausimą, t. y. buvo svarstoma, ar valstybė, skirdama mirties bausmę, nepažeidžia Konstitucijoje įtvirtintos vienos iš pagrindinių teisių – teisės į gyvybę.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime pažymėjo, jog kriminaline bausme nustatyti apribojimai ir suvaržymai nuteistam asmeniui yra atpildas už jo padarytą nusikaltimą, tačiau šiuolaikinė baudžiamosios teisės teorija kategoriškai atsiriboja nuo senovės visuomenėse ir valstybėse egzistavusio Taliono principo (akis už akį, dantis už dantį ir pan.). Konstitucinis Teismas, primindamas klasikinės baudžiamosios teisės pradininko C. Beccaria filosofines mintis, pripažino, kad žiaurios bausmės daro žiauresnę pačią visuomenę, be to, griežtų bausmių nustatymas pats savaime neužkerta kelio nusikaltimams, o reikšmingas baudžiamųjų įstatymų principas yra tas, jog juose įtvirtintos bausmės neturi būti griežtesnės negu reikia, kad padaręs nusikaltimą asmuo pasitaisytų, t. y. ateityje nebusikalstų. Pažymėdamas, kad teismui keliami užduotis nuspręsti, kuriam žmogui skirti mirties ar laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos – pernelyg sudėtinga, taip pat atkreipdamas dėmesį, kad įvykdžius mirties nuosprendį paneigiama nusikaltėlio žmogiškoji esmė, kadangi jis netenka bet kokio žmogaus orumo, nes valstybė asmenį tuomet traktuoja tik kaip objektą, kuris turi būti eliminuotas iš žmonių bendrijos, Konstitucinis Teismas nutarė, jog mirties bausmė, įtvirtinta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje, prieštarauja Konstitucijai (jos 18, 19 straipsniams, saugantiems žmogaus prigimtinės teisės, žmogaus teisę į gyvybę, bei 21 straipsnio 3 daliai, kurioje įtvirtintas draudimas žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes), (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992), (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas).

Po šio Konstitucinio Teismo nutarimo įstatymų leidėjas privalėjo panaikinti mirties bausmę bei persvarstyti įtvirtintą bausmių sistemą. 1998 m. gruodžio 31 d. Lietuvos Respublikos Seimas mirties bausmę panaikino, o visų nuteistųjų mirties bausmė buvo pakeista į laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22..., 1998). Šiuo įstatymu 1998 m. gruodžio 31 d. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė tapo pagrindine griežčiausia bausme, skiriama baudžiamojo įstatymo numatytais atvejais.

Nuo 2003 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso įsigaliojimo iki 2019 m. laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės reformos reikšmingų pakeitimų nebuvo įvesta, tačiau Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta galimybė švelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, jei tai numatė baudžiamasis įstatymas, be kita ko, sušvelnintos laisvės atėmimo bausmės terminas negalėjo būti trumpesnis negu dvidešimt penkeri metai. Pagal BK 78 ir 79 straipsnius

asmuo, nuteistas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, galėjo būti atleistas nuo visos ar dalies bausmės atlikimo Seimo priimtu amnestijos aktu arba Prezidentui tenkinus malonės prašymą. Vis dėlto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė švelninta itin retai. Nors Lietuvos Respublikos Seimas 7 kartus buvo priėmęs įstatymus dėl amnestijos, tačiau nuteistųjų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme nebuvo atleidęs, paminėtina ir tai, kad Lietuvos Respublikos įstatymu dėl amnestijos akto 4 straipsnio 2 punkte įtvirtintas draudimas atleisti asmenis, kuriems paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė arba mirties bausmė pakeista laisvės atėmimu iki gyvos galvos (Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto, 2018), toks pat draudimas buvo įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos įstatymo dėl dalinės amnestijos akto 4 straipsnio 1 dalies 1 punkte (Lietuvos Respublikos įstatymas dėl dalinės amnestijos akto, 1998). Lietuvos Respublikos Prezidentas malonę buvo suteikęs tik vienam nuteistajam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, šią bausmę pakeitus į terminuoto laisvės atėmimo bausmę – laisvės atėmimą 25 metams (Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas dėl malonės suteikimo, 2012).

Galimybes švelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę Seimo amnestijos aktu ar Prezidento malonės prašymais teisės mokslininkai kritikavo. Atsižvelgdami į tai, kad per visą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpį yra žinomas tik vienas malonės suteikimo nuteistajam iki gyvos galvos atvejis, pabrėžė, jog negalima teigti, kad šis teisinis mechanizmas veikia *de facto* (Nikartas, Čepas, 2014, p 11). Neretai Seimo amnestijos akto priėmimą ar Prezidento malonės prašymų tenkinimą lemia egzistuojančios politinės realijos (štai 2018 m. tuometinės valdančiosios partijos vadovas siūlė skelbti amnestiją Lietuvos valstybės šimtmečio bei popiežiaus Pranciškaus vizito proga)¹. Taip pat ne mažiau svarbu ir tai, kad tokie proginiai atleidimai nuo bausmės neatliepia pagrindinio resocializacijos tikslo – asmens socialinių gebėjimų bei pamatinių vertybių atkūrimo, kuris gali būti pasiektas ne Seimo politinėmis ambicijomis paremtais sprendimais, bet tik įstatyme įtvirtintomis bei praktika paremtomis priemonėmis, o svarbiausia uoliu ir kruopščiu darbu su nuteistuoju.

Šiuo atveju paminėtina ir tai, kad buvo neribojama galimybė atleisti asmenį, nuteistą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, tuo atveju, kai šis iki nuosprendžio priėmimo susirgdavo sunkia nepagydoma liga, dėl kurios atlikti paskirtą bausmę būtų per sunku, arba šiam susirgus sunkia nepagydoma liga po nuosprendžio priėmimo bei sutrikus psichikai ir dėl to jam negalint suvokti savo veiksmų ar jų valdyti. Tačiau vis dėlto viena iš reikšmingiausių galinių durų (angl. – „back door“) priemonių – lygtinis paleidimas

¹ Gudavičius S. Seimas svarstys amnestijos projektą // vz.lt 2018-09-13

nuteistiesiems, kalintiems iki gyvos galvos, tiek BK 77 straipsniu (galiojusi iki 2012 m. liepos 1 d.), tiek Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau ir – BVK) 157 straipsniu buvo uždraustas taikyti (Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, 2002). Mokslininkų publikacijose toks reguliavimas buvo kritikuojamas, visų pirma, pabrėžiant, kad jis gali prieštarauti EŽTK bei konstitucinėms nuostatomis, todėl buvo siūloma laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė nuteistiesiems suteikti tokias pat galimybes taikyti lygtinį paleidimą arba numatyti teisę laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę pakeisti į terminuotą laisvės atėmimą, taip pat reguliarią tokios galimybės svarstymą teisme, jei laisvės atėmimas iki gyvos galvos nėra sušvelninamas (Švedas *et al.*, 2017, p. 170).

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės reformacijai Lietuvoje pagrindu tapo Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) 2017 m. gegužės 23 d. sprendimas. EŽTT nustatė, jog tuometinis teisinis reguliavimas, kuriame neįtvirtinta galimybė peržiūrėti nuteistųjų kalinčių iki gyvos galvos bausmės, neatitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ir EŽTK) 3 straipsnio. EŽTT vertinimu, net tie labiausiai pasibjaurėtinus ir baisiausias nusikaltimus įvykdę asmenys vis tiek išsaugo savo esminį žmogiškumą ir gebėjimą keistis. Nors jų laisvės atėmimo bausmės yra ilgos ir pelnytos, jie išsaugo teisę turėti viltį, kad vieną dieną jie išpirks savo kaltes, o šios vilties iš jų negalima visai atimti. Atėmus iš jų viltį, būtų paneigtas esminis jų žmogiškumo aspektas, ir tai prilygtų pažeminimui (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. gegužės 23 d. sprendimas). Derėtų pažymėti, kad EŽTT savo praktikoje prieš šį sprendimą jau buvo nusprendęs, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė be galimybės jos peržiūrėti prilygsta nežmoniškam bei žeminančiam baudimui (*Vinter ir kt. prieš Jungtinę Karalystę*) (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. liepos 9 d. sprendimas).

EŽTT sprendimas byloje *Matiošaitis ir kt. prieš Lietuvą* nuteistiesiems laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė tapo paskata kreiptis į teismą dėl paskirtos bausmės švelninimo. Nuteistieji, remdamiesi šiuo sprendimu, nelaukė baudžiamojo įstatymo pakeitimo, kreipėsi į teismą prašydami paskirti švelnesnę nei laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę (pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismo 2018 m. lapkričio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-49-531/2018). Tačiau vis dėlto įstatymų leidėjas tik po kelerių metų pakeitė įstatyminį reguliavimą, kuris neprieštarautų EŽTK. Štai Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymu, įsigaliojusi 2019 m. balandžio 3 d., buvo pakeistas 51 straipsnis, reguliuojantis laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 ir 97..., 2019). Lietuvos

Respublikos baudžiamajame kodekse buvo įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą modelis. Galimybė svarstyti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimą galima tik po dvidešimties metų atliktos bausmės, o terminuotas laisvės atėmimas turi būti paskirtas ne trumpesnis nei 5 metų bei ne ilgesnis nei 10 metų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 ir 97..., 2019).

Taigi, atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, stengiantis perimti Vakarų Europos valstybių praktiką, Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtinta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė vis keitėsi įgaudama naują suvokimą. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmei buvusiai kaip alternatyva mirties bausmei, 1998 metais ji tapo griežčiausia bausme, kurią teismas apkaltinamuoju nuosprendžiu gali skirti už BK specialiojoje dalyje numatytus pavojingiausius nusikaltimus (už atitinkamus nusikaltimus Lietuvos Respublikos teritoriniam vientisumui, nepriklausomybei, konstitucinei santvarkai, nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis, dalyvavimą nusikalstamame susivienijime, vadovavimą jam ir organizavimą, teroristinius išpuolius ir pan.). 2019 metais įtvirtinus laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmą, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė gali būti pakeista terminuota laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme.

2. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS SAMPRATA

BK 51 straipsnyje nėra įtvirtintos laisvės atėmimo iki gyvos galvos sąvokos. BK 51 straipsnyje tėra įtvirtinta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą tvarka (BK 51 straipsnio 2 dalis) bei laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės termino skaičiavimo taisyklės (BK 51 straipsnio 3 dalis). Teisės doktrinoje aiškinama, kad laisvės atėmimas iki gyvos galvos – tai bausmė, kurios esmę sudaro nuteistojo neterminuotas (iki gyvos galvos) izoliavimas nuo visuomenės, laikant jį specialiai tam skirtoje patalpoje įstaigoje (Švedas *et al.*, 2020, p. 79). Užsienio literatūroje pabrėžiama, kad valstybių praktikoje galimi atvejai, kai nacionaliniuose baudžiamuosiuose įstatymuose aiškiai nustatyta bei įvardijama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, be to, išskiriamos ir anglosaksų teisinių valstybių sistemos, kai prie laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės priskiriamos ir tos bausmės, kurių terminai neapibrėžti arba laisvės atėmimas paskiriamas itin ilgam terminui (pavyzdžiui, tais atvejais, kai asmeniui paskiriama 99 metų laisvės atėmimo bausmė, arba įvairiomis intervencijomis, dėl kurių asmuo po nuosprendžio priėmimo gali būti sulaikomas neribotam laikui) (Smit, 2018, p. 2). Tačiau tik išimtiniais atvejais laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė reiškia, kad asmuo turi praleisti kalėjime visą likusį gyvenimą. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė užsienio valstybėse gali būti taip pat įvairi: 1) laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė be lygtinio paleidimo galimybės arba 2) laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės nuteistųjų klausimas dėl paleidimo į laisvę paprastai nesvarstomas, tačiau nuteistasis gali būti paleistas į laisvę vykdomosios valdžios arba valstybės vadovo sprendimu, arba 3) laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė su lygtinio paleidimo galimybe, kai klausimą sprendžia teismas, lygtinio paleidimo komisija arba kitas šią funkciją atliekantis valstybės organas, 4) laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, kai nuteistieji šia bausme be jokių svarstymų praėjus atitinkamam bausmės laikui yra paleidžiami į laisvę (Smit, 2018, p. 2). Vis dėlto visi šie laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės apibūdinimai visapusiškai neatskleidžia šios bausmės sampratos.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę galima aiškinti keliais kriterijais – kiekybiniu bei kokybiniu. Kiekybinis laisvės atėmimo iki gyvos galvos kriterijus apibrėžiamas nuteistojo gyvenimo faktu – iki gyvos galvos, t. y. iki mirties. Pagal BK 51 straipsnio 1 dalį atlikus dvidešimt metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės dalį ši gali būti pakeista terminuotu laisvės atėmimu. Jei teismas nusprendžia laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę pakeisti terminuoto laisvės atėmimo bausme, šios terminas negali būti trumpesnis nei 5 metai ir ne ilgesnis nei 10 metų. Be to, derėtų paminėti, kad laisvės

atėmimo iki gyvos galvos bausmė gali būti nepakeista ir nuteistojo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė gali būti vykdytina iki nuteistojo mirties momento.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos kokybiniu kriterijumi apibūdinamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės turinys, t. y. kokios ir kokia apimtimi ribojamos asmens teisės ir laisvės, taip pat kokias specialias teises ir pareigas nuteistasis įgyja. Pabrėžtina, kad baudžiamajame įstatyme laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės turinys nėra apibrėžiamas, nors teisinėje literatūroje nurodoma, kad būtent kriminalinės bausmės turinys yra baudžiamosios teisės dalykas, todėl jis išsamiai turi būti apibrėžtas baudžiamajame įstatyme, o bausmės vykdymo įstatymais turi būti sureguliuota tik bausmių turinio realizavimo tvarka (Švedas, 2003, p. 62).

BVK 5 straipsnis nustato bendrąją taisyklę, taikytiną visiems nuteistiesiems, nepaisant kokią bausmę jie atlieka. Pagal BVK 5 straipsnio bausmes atliekantys nuteistieji, kurie yra Lietuvos Respublikos piliečiai, turi visas Lietuvos Respublikos piliečiams Lietuvos Respublikos įstatymų, Europos Sąjungos teisės aktų ir tarptautinių sutarčių nustatytas teises, laisves ir pareigas su Lietuvos įstatymuose, Europos Sąjungos teisės aktuose, tarptautinėse sutartyse, teismo nuosprendžiuose ar nutartyse nustatytas apribojimais. Taigi, nuteistųjų teisei padėčiai reguliuoti taikomas bendrasis principas „viskas leistina, ko nedraudžia įstatymas“.

BVK terminuoto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės bei terminuoto laisvės atėmimo bausmių vykdymo tvarka ir sąlygos yra reguliuojamos bendrai su tam tikromis išimtimis. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė atliekama laisvės atėmimo vietų įstaigos direktoriaus nustatytoje bausmės atlikimo vietoje, kuri yra parenkama atsižvelgus į visumą aplinkybių (nusikalstamos veikos pavojingumą ir pobūdį, į nuteistojo sveikatą, psichologines savybes, amžių, darbingumą, turimą specialybę, o esant galimybei ir į nuteistojo nepilnamečio vaiko (vaikų) interesus bei nuteistojo arba kitų jo artimųjų nuolatinę gyvenamąją vietą (BVK 30 straipsnio 1 ir 2 dalys). Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, siunčiami į uždaro tipo bausmės atlikimo vietą (BVK 33 straipsnio 2 dalis). Į bausmės atlikimo vietą atvykusiam nuteistajam ne vėliau kaip kitą dieną pasirašytinai yra išaiškinama bausmės atlikimo tvarka, jo teisės, pareigos ir draudimai (BVK 30 straipsnio 3 dalis).

Pagal BVK 33 straipsnį atvykę atlikti bausmę laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji priskiriami paprastajai grupei, o į drausminę grupę šie perkeliama tais atvejais, kai bausmės vykdymo metu padaro administracinį nusižengimą bei

jam paskiriama administracinė nuobauda, nuteistajam skirtos drausminės nuobaudos, jis nevykdo individualaus resocializacijos plano arba nustatoma, kad bausmę atliekant paprastoje grupėje nuteistojo nusikalstamo elgesio rizika akivaizdžiai padidėjo (BVK 36 straipsnio 3 dalis). Nuteistojo priskyrimas drausmės grupei varžo ir jo specialiąsias teises. Nuteistasis, kuris priklauso drausminei grupei, gali per mėnesį gauti tris pasimatymus, kurie vyksta nuotoliniu būdu, ir vieną pasimatymą, kuris vyksta prižiūrint laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovui, bei turi galimybę keturis kartus per savaitę paskambinti, kasdien pasivaikščioti po vieną valandą, o neįgalieji, kuriems nustatytas 0–40 procentų darbingumo lygis arba didelių ar vidutinių specialiųjų poreikių lygis, nėščios moterys ir ligoniai (pagal gydytojų išvadą) – po tris valandas (BVK 33 straipsnio 5 dalies 1–3 punktai). Nuteistasis, kuris priklauso paprastajai grupei gali pasimatyti tris kartus, iš kurių vienas gali nuteistojo pasirinkimu vykti nuotoliniu arba nekontaktiniu būdu, ir vieną pasimatymą, kuris, nuteistojo pasirinkimu, vyksta prižiūrint arba neprižiūrint laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovui, keturis kartus per savaitę paskambinti, kasdien pasivaikščioti po tris valandas be jokių išimčių (BVK 33 straipsnio 5 dalis).

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantiems nuteistiesiems BVK numatyta galimybė keisti bausmės atlikimo sąlygas, t. y. iš uždaro tipo bausmės atlikimo vietų paprastosios grupės pereiti į pusiau atviro tipo bausmės atlikimo vietų paprastąją grupę tais atvejais, kai šie atlikę ne mažiau kaip dešimt metų bausmės bei vykdo tinkamai individualiame plane nustatytas priemonės, jų elgesys nekelia pavojaus aplinkiniams, užsiima jiems pasiūlyta darbine veikla (savarankiškai dirba ne bausmės atlikimo vietoje) ne mažiau kaip tris paskutinius mėnesius, neturi drausminių nuobaudų, neturi neįvykdytų administracinių nuobaudų ar administracinio poveikio priemonių už bausmės atlikimo metu padarytus pažeidimus. Nuteistieji, atliekantys bausmę uždaro ir pusiau atviro tipo bausmės atlikimo vietose, laikomi rakinamose gyvenamosiose patalpose (BVK 73 straipsnio 3 dalis). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji į atviro tipo bausmės atlikimo vietą neperkeliami (BVK 35 straipsnio 2 dalis).

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės turinį tikslingiausia išsiaiškinti per kalinio teisinę padėtį. BVK nuo 38 iki 50 straipsnio yra įtvirtintos specialios laisvės atėmimo bausmės atliekančių nuteistųjų teisės, pareigos bei jiems taikomi draudimai. BVK kodekse įtvirtinta teisė turėti asmeninių daiktų, jų įgijimo būdai ir naudojimosi tais daiktais reikalavimai, teisė pasimatyti, teisė gauti ir siųsti pinigines perlaidas, teisė susirašinėti, teisė gauti teisinę pagalbą, teisė paskambinti, pasivaikščioti gryname ore, atlikti religines apeigas, sudaryti santuoką, sudaryti civilinius sandorius, steigti kolektyvo tarybas (kurių

paskirtis – patarti laisvės atėmimo vietų įstaigos direktoriui klausimais, susijusiais su nuteistųjų resocializacija, integracija į visuomenę, užimtumu, sveikatos priežiūra ir priklausomybės ligų gydymu, kalnimo sąlygų gerinimu, buitės poreikių užtikrinimu, organizacijos kultūra bei teisiniu reglamentavimu) bei nuteistųjų užsieniečių teisė palaikyti ryšius su savo valstybių atstovais. BVK 50 straipsnyje įtvirtinta nuteistųjų pareiga vykdyti įstatymų nustatytus reikalavimus, vykdyti laisvės atėmimo vietų įstaigos pareigūnų reikalavimus bei laikytis laisvės atėmimo vietų įstaigos vidaus tvarkos (BVK 50 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktai).

Nuteistiesiems, atliekantiems terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, draudžiama: 1) organizuoti piketus, mitingus, demonstracijas ir kitus grupinius renginius be laisvės atėmimo vietų įstaigos leidimo ir juose dalyvauti, 2) steigti politines partijas ir organizacijas ir dalyvauti jų veikloje, 3) vartoti alkoholinius gėrimus ar jų surogatus, narkotines, psichotropines ar kitokias psichiką veikiančias medžiagas arba toksines priemones, taip pat be gydytojo leidimo vartoti medikamentus, 4) perleisti savo turtą kitiems nuteistiesiems, suimtiesiems ar laisvės atėmimo vietų įstaigos darbuotojams (pareigūnams, valstybės tarnautojams, darbuotojams, dirbantiems pagal darbo sutartis) arba jį įsigyti iš šių asmenų; teikti mokamas ar kitaip atlyginamas paslaugas tiek kitiems nuteistiesiems ar suimtiesiems, tiek laisvės atėmimo vietų įstaigos darbuotojams arba gauti tokias paslaugas iš šių asmenų; 5) darytis tatuiruotes ir jas daryti kitiems asmenims, 6) be laisvės atėmimo vietų įstaigos įgalioto pareigūno leidimo platinti rankraščius ir leidinius, 7) kurstyti kitus nuteistuosius ir suimtuosius atsisakyti vykdyti laisvės atėmimo vietų įstaigos pareigūnų reikalavimus, 8) reikalauti bet kokios paslaugos iš kitų nuteistųjų ar suimtųjų, naudoti fizinį ar psichinį smurtą prieš kitus asmenis, 9) gauti, įsigyti pornografinių ar smurtą arba žiaurumą propaguojančių spaudos leidinių, knygų, vaizdo ar garso įrašų, taip pat juos laikyti, platinti arba prenumeruoti; 10) turėti tabako gaminių patalpose, kuriose izoliuojami nuteistieji, taip pat laisvės atėmimo vietų įstaigos nurodytose vietose ir patalpose, kuriose nuteistiesiems teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos; 11) su savimi turėti asmeninių daiktų, nenurodytų šio kodekso 25 straipsnio 1 dalyje, 38 straipsnio 1 dalyje ir 81 straipsnio 1 dalyje nurodytuose sąrašuose (BVK 50 straipsnio 2 dalies 1–11 punktai).

BVK 59 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta pareiga uždaro ir pusiau atviro tipo bausmės atlikimo vietoje laisvės atėmimo bausmę atliekančiam nuteistajam užsiimti bausmės atlikimo vietoje jam pasiūlyta darbine veikla ir taip prisidėti prie jo išlaikymo bausmės atlikimo vietoje sąnaudų. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji darbine veikla gali užsiimti tik bausmės atlikimo vietos arba nuteistųjų užimtumą darbine

veikla organizuojančios įstaigos teritorijoje, išskyrus atvejus, jei pagal sudarytas sutartis su fiziniaisiais ir juridiniais asmenimis dėl nuteistųjų užimtumo darbine veikla vyksta ne bausmės atlikimo vietoje arba ne nuteistųjų užimtumą darbine veikla organizuojančioje įstaigoje, laisvės atėmimo vietų įstaiga organizuoja ir užtikrina šių nuteistųjų elgesio kontrolę jų darbinės veiklos atlikimo vietoje (BVK 59 straipsnio 4 – 5 dalys).

Toks reglamentavimas leidžia daryti kelias išvadas. Visų pirma, pabrėžtina, kad šiuo atveju sunku nustatyti skirtumus tarp terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekančių nuteistųjų teisinės padėties. Šiuo aspektu gali kilti teorinis klausimas, turintis tiek teisinės, tiek praktinės reikšmės, – ar arešto bausmė (BK 49 straipsnis), laisvės atėmimo (BK 50 straipsnis) ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos (BK 51 straipsnis) bausmės viena nuo kitos skiriasi tik kiekybiniu rodikliu, ar turi (gali turėti) ir kokybinio rodiklio skirtumų (Švedas, 2003, p. 64). Vis dėlto nurodytos teisės ir pareigos leidžia konstatuoti, jog nuteistųjų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme teisės ir pareigos skiriasi apimties ir turinio požiūriu.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė taip pat apibūdinama šiais pagrindiniais kriterijais. Visų pirma, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė tai pati griežčiausia bausmė, numatyta baudžiamajame įstatyme. Šia bausme, įsiteisėjusiu apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu, neribotam laikui izoliuojamas nusikaltimą padaręs asmuo. Teisinėje literatūroje pabrėžiama, jog terminuoto laisvės atėmimo bausme, nuteistojo izoliavimu nuo visuomenės, siekiama pataisyti nuteistąjį (Švedas, 2003, p. 65), tačiau matyti, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pagrindiniu tikslu vis dėlto laikytinas asmens izoliavimas nuo visuomenės, kadangi joje vyrauja atpildo pradas (Švedas, 2003, p. 67) (detaliau laisvės atėmimo iki gyvos galvos paskirtis aptariama 3 šio darbo dalyje). Be to, paminėtina ir tai, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė skiriama tik pilnamečiams asmenims, kadangi BK tiesiogiai įtvirtinta galimybė skirti nepilnamečiui asmeniui tik terminuotą laisvės atėmimą, kuris negali viršyti dešimties metų. Atvirkščiai nei terminuoto laisvės atėmimo atveju, teismas, svarstydamas klausimą dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimo, sprendžia ir nuteistojo pasiektus resocializacijos rezultatus bei konstatuoja, ar nuteistasis yra nepavojingas visuomenei ir gali grįžti į ją.

Taigi, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė – tai nusikaltimą padariusio pilnamečio asmens neterminuotas izoliavimas nuo visuomenės pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, jį patalpinant į specialią bausmės atlikimo vietą, visų pirma, siekiant apsaugoti visuomenę, tačiau paliekant viltį nuteistajam išeiti į laisvę pagal baudžiamajame įstatyme nustatytą tvarką.

3. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS BAUSMĖS PASKIRTIS IR ŠIOS BAUSMĖS PERSPEKTYVOS

Bausme yra siekiama: 1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; 3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas; 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų; 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą (BK 41 straipsnio 2 dalis). Teisės mokslininkai pripažįsta, kad bausmei kaip bendrinei sąvokai gali būti keliami tik tokie tikslai, kurie galėtų tapti visų bausmių paskirtimi (Švedas, 2003, p. 68). Pabrėžtina, kad bausmei turi būti keliamas specialiosios prevencijos įgyvendinimo tikslas, t. y. kad nusikaltimą padaręs ir bausmę atlikęs asmuo nebusikalstų. Kaip ir minėta šiame darbe, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, neterminuotą laiką izoliuojamas nuo visuomenės specialioje valstybės įstaigoje, o nuteistojo rehabilitacija nėra preziumuojama, t. y. teismas įvertina nuteistojo bausmės atlikimo metu padarytą pažangą ir, tik pasiekus teigiamų rezultatų, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę gali pakeisti į terminuotą laisvės atėmimą. Teisės doktrinoje laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės konstitucingumo klausimas buvo gvildenamas ne kartą. Tad šioje darbo dalyje analizuojama, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra tinkama ir proporcinga priemonė, kuria ne tik (ne)terminuotai nuteistasis yra izoliuotas nuo visuomenės, bet ir tokiam nuteistajam sudaromos sąlygos resocializuotis, suteikiama galimybė ir viltis² išeiti į laisvę ir siekti gyvenimo tikslų teisėtomis priemonėmis.

Bausmės paskirtis – galutinis rezultatas, kurio nustatydamas ir taikydama bausmės siekia valstybė. Bausmės paskirties nustatymą nulemia nusikalstamumo būklė ir dinamika, baudžiamosios politikos kryptingumas, vyraujanti bausmės teorija (Abramavičius *et al.*, 2004, p. 264). BK nėra įtvirtinta atskirų kiekvienos bausmės (viešųjų darbų, baudos, laisvės apribojimo, arešto, terminuoto laisvės atėmimo ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos) tikslų, tad darytina išvada, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, kaip ir bet kuria kita baudžiamajame įstatyme įtvirtinta bausme, turi būti siekiama BK 41 straipsnyje įtvirtintų bausmės tikslų.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė numatyta daugelyje Vakarų Europos pasaulio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose, tačiau dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos tinkamumo, vieningai nėra sutariama. Štai H. Müller nuomone, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė iš dalies galėtų būti vertinama kaip prieštaraujanti konstitucijai,

² Terminas „teisė į viltį“ kildinamas iš Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos bei reiškiantis nuteistojo teisę prašyti teisminių institucijų sušvelninti jam paskirtą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę.

kadangi ji dažnai apibūdinama kaip „socialinės mirties bausmė”. Daugelyje šalių (Prancūzijoje, Vokietijoje) laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra vienintelė lankstumu ir auklėjimu pagrįstos bausmių sistemos išimtis ir kaip aukščiausia (autorės pastaba – griežčiausia) bausmė turi ypatingą padėtį. Visų kitų laisvės atėmimo bausmių vykdymas turi padėti suimtiesiems vėl atgavus laisvę įsilieti į visuomenę, o tai iš esmės, dalies autorių nuomone, tampa neįmanoma įvykdžius mirties bausmę ar „socialinės mirties bausmę” (Drakšas, 2003, p. 51).

Kadangi teisės mokslininkai laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę apibrėžia kaip socialinę mirties bausmę, jų siūlymu, laisvės atėmimo iki gyvos galvos tikslingumas visų pirma turi būti nagrinėjamas atsižvelgiant į nuteistojo asmenybei daromą neigiamą įtaką įkalinimo įstaigų poveikį, taip pat į jo orumo žeminimą baudžiant jį laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Be to, privalu atsižvelgti į su šia bausme susijusią beviltiškumo ir beprasmiškumo situaciją, kuri veikia nuteistąjį (Drakšas, 2003, p. 51–52). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės įtvirtinimą baudžiamuosiuose įstatymuose palaikantys mokslininkai nurodo kriterijus, kuriais remiantis laisvės atėmimas iki gyvos galvos nelaikomas nežmoniška bausme.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė dažnai pateisinama tuo, kad ši bausmė skiriama už itin pavojingus nusikaltimus. Vadinas, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, visų pirma, turi būti proporcinga padarytai nusikalstamai veikai. Baudžiamajame įstatyme šį reikalavimą atliepia BK 41 straipsnio 2 dalies 5 punktas, kuriame įtvirtina, jog bausme turi būti užtikrinamas teisingumo principo įgyvendinimas.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje aiškinama, kad bausmės teisingumas yra vienas pamatinių baudžiamosios teisės principų, kurio esmė yra ta, kad teismo paskirta bausmė turi atitikti du reikalavimus – padaryto nusikaltimo ir kaltininko asmenybės pavojingumą. Be to, ji turi neprieštarauti teismų praktikai atitinkamos kategorijos bylose. Įstatymų leidėjas, formuluodamas konkretaus nusikaltimo požymius ir nustatydamas sankciją už nusikaltimą, įvertina tipinį (rūšinį) nusikaltimo pavojingumą. Tačiau konkrečiomis aplinkybėmis padarytas nusikaltimas, formaliai atitinkantis rūšinius tam tikro nusikaltimo požymius, gali neatitikti tos rūšies nusikaltimo pavojingumo. Pažymėtina ir tai, kad nusikaltimus, tarp jų ir labai sunkius, daro skirtingi žmonės, kurių pavojingumas taip pat skiriasi. Bausmės teisingumas neatsiejamai susijęs ir su kitu baudžiamosios teisės principu – bausmės individualizavimu, kuris taip pat yra pamatinis baudžiamosios teisės principas, glaudžiai susijęs su bausmės paskirtimi (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022).

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra įtvirtinta 11 baudžiamojo įstatymo straipsnių sankcijose. Ši bausmė gali būti skiriama už genocidą (BK 99 straipsnis), tarptautinės teisės draudžiamą elgesį su žmonėmis (BK 100 straipsnis), tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymą (BK 101 straipsnis), agresiją (BK 110 straipsnis), draudžiamą karo ataką sunkinančiomis aplinkybėmis (BK 111 straipsnio 2 dalis), kėsiniąsi į Lietuvos Respublikos Prezidento gyvybę (BK 115 straipsnis), kėsiniąsi į kitos valstybės ar tarptautinės viešosios organizacijos atstovo gyvybę (BK 116 straipsnis), nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis (BK 129 straipsnio 2 dalis), nusikalstamą susivienijimą sunkinančiomis aplinkybėmis (BK 249 straipsnio 2 ir 3 dalys), teroro aktą sunkinančiomis aplinkybėmis (BK 250 straipsnio 4 dalis), orlaivio, laivo ar stacionarios platformos kontinentiniame šelfe užgrobimą sunkinančiomis aplinkybėmis (BK 251 straipsnio 4 dalis). Nors laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė nėra vienintelė bausmė, t. y. kiekvienoje sankcijoje laisvės atėmimas iki gyvos galvos numatytas kaip alternatyva terminuotam laisvės atėmimui, vis dėlto ne visais atvejais laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė atitinka proporcingumo nusikalstamos veikos pavojingumui reikalavimą. Pavyzdžiui, BK 115 ir 116 straipsniuose įtvirtintos nusikalstamos veikos bus laikomos baigtomis tik pasikėsinus į nukentėjusiojo (Respublikos Prezidento ar kitos valstybės ar tarptautinės viešosios organizacijos atstovo) gyvybę, nusikalstamomis veikomis nereikalaujama kilusių sunkių padarinių, tad kitų straipsnių kontekste (pažymint tai, kad jų pavojingumas siejamas su kylančiais itin sunkiais padariniais) laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, autorės manymu, nėra proporcinga šių nusikalstamų veikų pavojingumui. Vis dėlto teisingumas reiškia ne vien įstatymo leidėjo veiklą nustatant žmogaus poelgių nusikalstamumą ir formuojant sankcijas už nusikalstamas veikas taip, kad jos būtų teisingos, tačiau reiškia ir teismo veiklą nagrinėjant baudžiamąsias bylas bei skiriant bausmes ir baudžiamojo poveikio priemones bei siekį vienodos baudžiamosios politikos, t. y. tokios padėties, kad už panašias veikas, padarytas tokiomis pat aplinkybėmis, esant panašioms kaltininko asmenybei apibūdinantiems požymiams, būtų skiriamos analogiškos bausmės (Piesliakas, 2006, p. 101). Darytina išvada, kad teismas už šias nusikalstamas veikas, įvertinęs kilusius padarinius bei atitinkamas sankcijoje alternatyvias bausmes, individualizuodamas baudžiamąją atsakomybę, neskirtų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme taip pat turi būti siekiama paveikti šią bausmę atlikusius asmenis taip, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų. Šis tikslas glaudžiai susijęs su baudžiamajame įstatyme numatytomis galimybėmis sušvelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę. Štai iki plėtojamos EŽTT praktikos tarptautiniu mastu

buvo pripažįstama, jog nuteistieji iki gyvos galvos privalo turėti galimybę išeiti į laisvę ir (ar) turi išeiti į laisvę, t. y. laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, kaip ir bet kuri kita bausmė turi būti įvykdyta, pasiekus bausmės tikslus.

Puikiu pavyzdžiu, įtvirtinant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, galima laikyti Jungtinių Tautų 1998 m. Romos Tarptautinio baudžiamojo teismo statutą (toliau – Statutas). Statuto 77 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos terminuoto laisvės atėmimo, ne ilgesnio kaip 30 metų, bei laisvės atėmimo iki gyvos galvos, jei tai pateisinama labai sunkiu nusikaltimu ir nuteistojo asmenybe, bausmės, kurios skiriamos už genocidą, nusikaltimus žmoniškumui, karo nusikaltimus ir agresiją. Statuto 110 straipsnyje įtvirtinta galimybė nuteistajam, kuriam paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, iškalėjus 25 metus peržiūrėti paskirtą bausmę. Jei teismas nusprendžia, jog bausmė negali būti švelninama, vėliau jis reguliariai, praėjus kiek laiko <...>, svarsto bausmės sutrumpinimo klausimą (Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos...,1998). Baudžiamajame įstatyme įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos švelninimo teisinis mechanizmas panašus į Statute įtvirtintą. Štai laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą klausimą sprendžia teismas. Vis dėlto terminas, po kurio yra svarstomas bausmės švelninimo klausimas, pasirinktas atsižvelgiant į tuometinį reguliavimą ir siekiant nesunkinti nuteistųjų padėties. Teismui nusprendus, jog laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę netikslinga švelninti, šis klausimas yra svarstomas reguliariai praėjus kiek laiko. Be to, Statuto 110 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas aplinkybių, kurias Tarptautinis Baudžiamasis Teismas, peržiūrėdamas bausmę, vertina, sąrašas. Teismas gali sušvelninti bausmę nustatęs bent vieną iš jų. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos peržiūrėjimo metu yra vertinamas asmens geranoriškas elgesys bendradarbiauti atliekant tyrimą, asmens noras padėti vykdyti Teismo nuosprendį ir nutartis kitose bylose ir ypač pagalbą surasti turta, kuris pagal Teismo nutartį turėjo būti konfiskuotas, panaudotas baudoms sumokėti ar žalai atlyginti ir kuris gali būti panaudotas nukentėjusiųjų labai arba 3) kiti veiksniai, liudijantys, kad aplinkybės aiškiai ir žymiai pasikeitė, ir yra pagrindas sutrumpinti bausmę. Matyti, kad įtvirtintas sąrašas nėra baigtinis, tačiau dėmesys yra kreipiamas ir į aplinkybes, buvusias pačioje tyrimo pradžioje, nuteistojo norą padėti išaiškinti nusikalstamą veiką, atlyginti padarytą žalą nukentėjusiesiems. BK įtvirtintos aplinkybės labiau orientuotos į nuteistojo pažangą bausmės atlikimo metu, be to, labai svarbu ir tai, jog teismas, peržiūrėdamas bausmę vertina laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo galimybę ir bausmės tikslų kontekste, t. y., ar paskirta bausmė yra įgyvendinti bausmės tikslai ir ar tikslinga asmenį toliau izoliuoti nuo visuomenės ir bausmės nesušvelninti.

Pabrėžtina, kad rengiant BK pakeitimus, susijusius su laisvės atėmimu iki gyvos galvos, atkreipiamas dėmesys, kad Lietuva, ratifikuodama Statutą, yra pripažinusi nuteistiesiems laisvės atėmimu iki gyvos galvos šios bausmės teisminės peržiūros galimybę, tačiau tokia galimybė iki 2019 m. Lietuvos įstatymuose nebuvo numatyta (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos..., 2018). Tai, kad Lietuvos įstatymuose nebuvo numatytas laisvės atėmimo iki gyvos galvos švelninimo mechanizmas, kėlė ir kitų su tarptautine teise susijusių problemų. Pagal 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (2002/584/TVR) 5 straipsnio 2 punktą išduodant asmenį pagal arešto orderį bei tais atvejais, kai jam už nusikalstamą veiką gali būti paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos arba įkalinimas iki gyvos galvos, gali būti taikomas reikalavimas, kad išduodančioji valstybė narė savo teisės sistemoje turėtų nuostatas dėl skirtos bausmės ar kitokios priemonės persvarstymo gavus tokį prašymą arba ne vėliau kaip po 20 metų arba turėtų nuostatas dėl malonės suteikimo, kurio asmuo turi teisę prašyti pagal išduodančiosios valstybės narės teisę arba praktiką, siekdamas, kad tokia bausmė arba priemonė nebūtų vykdoma (Tarybos pagrindų 2002 m. birželio 13 d sprendimas...,2002).

Būtinumas švelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę buvo pabrėžiamas ir ne vienoje rekomendacijoje. Pavyzdžiui, Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2003 m. rekomendacijoje Nr. (2003) 22 Dėl lygtinio paleidimo siūloma valstybėms iš nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos neatimti vilties nuo šios bausmės būti atleistiems lygtinai arba net išvis būti paleistiems į laisvę (Recommendation Rec (2003)2 2 of the Committee...2003). 1995 m. tipinėse minimaliosios elgesio su kaliniais taisyklėse įtvirtinta, kad laisvės atėmimo bausmės ar laisvės atėmimo priemonės tikslas ir esmė – apsaugoti visuomenę ir užkirsti kelią jai gresiantiems nusikaltimams, o šis tikslas gali būti pasiektas tik tada, kai įkalinimo periodu, kiek įmanoma, siekiama užtikrinti, kad grįžęs atgal į visuomenę teisės pažeidėjas ne tik norėtų, bet ir galėtų gyventi gerbdamas įstatymus ir išlaikydamas save (58 taisyklė) (Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, 1955). Šie ar panašūs valstybių laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės orientyrai numatyti ir kituose tarptautiniuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Europos Tarybos 1976 m. rezoliucija (76) 2 „Dėl kalinių, nuteistų ilgalaikiu laisvės atėmimu, priežiūros“ rekomenduoja valstybėms narėms užtikrinti, kad visų kalinių, taip pat nuteistųjų iki gyvos galvos, bylos būtų peržiūrimos siekiant nustatyti, ar jau galima kiek įmanoma anksčiau suteikti lygtinį paleidimą (Resolution (76) 2 on the treatment of long-term prisoners, 1976).

Vertėtų pažymėti, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės klausimas dėl jos proporcingumo bei tinkamumo Vakarų Europos valstybėse buvo gvildinamas ne kartą. EŽTT, įpareigotas vertinti Europos Tarybos valstybių piliečių bei valstybių, esančių EŽTK dalyvėmis, skundus dėl galimų jų teisių ir laisvių pažeidimų, išaiškino, jog pati laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė neprieštaruja EŽTK 3 straipsniui³ ir kitiems jos straipsniams (*Kafkaris prieš Kiprą*). Vėlesnėje praktikoje EŽTT išskiria ir kriterijus, kuriems esant laisvės atėmimo iki gyvos galvos neprieštaruja EŽTK. Visų pirma, valstybės narės turi būti laisvos nustatydamos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pilnamečiams pažeidėjams dėl ypač sunkių nusikaltimų, pavyzdžiui, nužudymo, taip pat šią bausmę turi skirti nepriklausomas teisėjas, įvertindamas visas lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes kiekvienoje konkrečioje byloje (EŽTT 2017 m. gegužės 23 d. sprendimas).

EŽTT nurodo, kad valstybės pagal EŽTK turi pareigą imtis priemonių apsaugodamos visuomenę nuo pavojingų nusikaltimų, ir EŽTK nedraudžia valstybėms kalinti asmenį, kuris nuteistas už labai sunkų nusikaltimą, neribotą laiką, kai tai būtina visuomenės saugumui užtikrinti. Kaip konstatuoja EŽTT, „iš tiesų nusikaltusio asmens sulaikymas nuo pakartotinio nusikaltimo padarymo yra viena iš esminių laisvės atėmimo bausmės funkcijų. Todėl vien tik faktas, kad asmuo jau kali ilgą laiką, nesusilpnina valstybės pozityvios pareigos apsaugoti visuomenę. Valstybė turi teisę vykdyti šią pareigą riboti laisvę nuteistiesiems iki gyvos galvos tol, kol jie kelia grėsmę visuomenei“ (EŽTT 2013 m. birželio 9 d. sprendimas). Vis dėlto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė laikoma nežmoniška bausme tais atvejais, kai valstybė nacionaliniame įstatyme nėra įtvirtinusi mechanizmo, kuriuo būtų peržiūrėta paskirta bausmė ir suteikiama viltis nuteistajam išeiti į laisvę. Valstybė tai gali padaryti atleisdama nuteistąjį nuo bausmės, paskirtą bausmę nutraukdama ar lygtinai nuteistąjį paleisdama (valstybė turi diskreciją numatyti, kokie ir kiek instrumentų gali būti taikomi).

Taigi, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė turi būti proporcinga nusikalstamai veikai, teisės pažeidėjo pavojingumui, ją turi skirti nepriklausomas teisėjas, įvertinęs visas bylai reikšmingas aplinkybes. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė neprieštaruja bausmės, kaip rehabilitacijos priemonei, BK 41 straipsnio 2 dalyje įtvirtintai bausmės paskirčiai ir atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintus standartus tais atvejais, kai baudžiamajame įstatyme yra įtvirtintas mechanizmas šią bausmę peržiūrėti bei sušvelninti.

³ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtinta, jog niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti tokiu būdu baudžiamas.

Atkreiptinas dėmesys, kad EŽTT praktikoje nusistovėjo nuostata, jog valstybės pasirinkta konkreti baudžiamosios justicijos sistema, įskaitant bausmių peržiūrą ir paleidimo į laisvę tvarką, iš esmės nepatenka į EŽTT Europos lygmeniu vykdomos priežiūros sritį, jei ši sistema neprieštarauja Konvencijoje įtvirtintiems principams. Tai reiškia, kad EŽTT neįpareigoja numatyti konkretaus instrumento / mechanizmo kiekvienoje valstybėje, svarbu, kad nuteistųjų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė gali būti peržiūreta ir ji gali būti sušvelninta, t. y. nuteistojo teisė į viltį, kad jo bausmė gali būti sušvelninta, privalo būti reali.

3.1. „Teisė į viltį“ bei šios teisės ištakos

Šiuolaikinėje Europos šalių baudžiamojoje teisėje pastebima akivaizdi tendencija: kriminalinė bausmė turėtų derinti bausmę su žmoniškumo, pagarbos žmogui, jo orumui išsaugojimu, o bausmės tikslas būtų atkurti nusikaltimu pažeistą tvarką bei užtikrinti žmonių saugumą. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad bendrų interesų apsauga demokratinėje teisinėje valstybėje negali paneigti konkrečios žmogaus teisės apskritai. Tokį problemos sprendimą žmogaus teisių ir laisvių doktrina ir ja besiremianti tarptautinė ir nacionalinė teisė sieja su racionaliū santykiu, laiduojančiu, kad apribojimai nepažeis atitinkamos žmogaus teisės esmės (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). EŽTK 3 straipsnyje įtvirtinta, kad niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti tokiu būdu baudžiamas (Europos žmogaus teisių ir..., 1950). EŽTT praktikoje yra ne kartą pasisakęs, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė neprieštarauja EŽTK 3 straipsniui tais atvejais, kai nuteistiesiems yra suteikta viltis išėiti į laisvę, tad šioje darbo dalyje analizuojama „teisės į viltį“ samprata.

Konstitucijos 20 straipsnyje įtvirtintas žmogaus laisvės neliečiamumas. Šiame straipsnyje, be kita ko, skelbiama, kad niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Konstitucijoje įtvirtinta žmogaus laisvė – įvairialypė. Ją galima aiškinti kaip žmogaus buvimą nepriklausomam nuo niekieno, galėjimą elgtis pagal savo norą. Laisvė taip pat gali reikšti žmogaus buvimą neuždarytam (įkalintam), galimybę judėti be suvaržymų (Keinys, 2021). Konstitucijoje nurodoma, kad valstybė gali riboti prigimtine žmogaus laisvę tik egzistuojant objektyviam pagrindui (įstatyme numatytais pagrindais) bei tik įstatyme įtvirtintomis procedūromis.

Žmogaus laisvės neliečiamumas ribojamas tais atvejais, kai asmuo padaro nusikalstamą veiką. Skirtina bausmės privalo būti proporcingos padarytai nusikalstamai veikai, nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, tačiau būtina numatyti ir tokias bausmes, kurios nežemintų jo orumo, tačiau ir veiksmingas, užkertančias kelią draudžiamam elgesiui

su žmogumi. Akivaizdu, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė būtent neterminuotą laiką riboja žmogaus laisvę, tad valstybė turi pozityvią pareigą užtikrinti tinkamą jos skyrimo bei vykdymo sistemą.

„Teisė į viltį“ EŽTT praktikoje atsirado pakankamai neseniai, ši teisė kildinama iš EŽTK 3 straipsnio. Pirmą kartą paminėta byloje *Matiošaitis ir kiti prieš Lietuvą*. Teismas šioje byloje nusprendė, jog laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė be galimybės ją peržiūrėti neužtikrina nuteistųjų vilties išvysti laisvę bei pažeidžia Konvencijos 3 straipsnį. Nors nuteistųjų bausmės yra pelnytos, tačiau iš nuteistųjų negali būti atimta viltis išpirkti savo kaltę ir grįžti į visuomenę (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. gegužės 23 d. sprendimas).

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ *viltis* aiškinama kaip vylimasis, tikėjimas, kad įvyks, kas laukiama, gera. E. Kūris nurodo, kad ši formuluotė (darbo autorės pastaba: „teisės į viltį“) novatoriška. Joje susitinka ir susijungia du elementai: „viltis“, šiaip jau ne teisinis, bet psichologinis fenomenas, ir subjektinė „teisė“, kuri tą nematerialų, vargiai apčiuopiamą, iš esmės neužfiksuojamą, labai subjektyvios prigimties ir subjektyvios egzistencijos fenomeną laiko savo objektu (Kūris, 2018, p. 12). E. Kūris pabrėžia, kad žmogus gali vertinti savo padėtį kaip beviltišką, būti netekęs vilties – taip pat ir vilties išėiti į laisvę – dėl įvairiausių priežasčių, taip pat ir tokių, prie kurių teisei nepavyktų nė prisiliesti, ką jau ten jas pašalinti. Tai, ko reikalauja Konvencijos 3 straipsnis (kaip jį aiškina Strasbūro Teismas), yra nebuvimas tokių viltį naikinančių veiksmų, kurie kyla iš viešosios valdžios (taigi galiausiai iš valstybės), konkrečiau, iš jos visiško atmetimo pačios galimybės nuteistajam kalėti iki gyvos galvos kada nors būti paleistam į laisvę, kad ir kaip tas nuteistasis būtų pasikeitęs į gera, kad ir kokių būtų kitų jo reintegravimuisi į visuomenę reikšmingų aplinkybių (tai, kad jis gali būti paleistas į laisvę sulaukęs malonės arba gailėstingumo sumetimais, nesiskaito); jei tokia galimybė visiškai atmetama formaliai (*de jure*) arba bent faktiškai (*de facto*), nuteistojo prašymas sušvelninti bausmę netenka praktinės prasmės ir prilygsta vilties atėmimui, taigi ir „teisės“ į ją paneigimui (Kūris, 2018, p. 15).

Šią evoliuciją EŽTT praktikoje paskatino kitų pažangių Europos valstybių teismų praktika. EŽTT praktikoje neretai minimas Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1977 m. birželio 21 d. byloje *dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos (lebenslange Freiheitsstrafe)*, 45 BVerfGE 187 sprendimas. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas išaiškino, kad valstybė negali paversti nusikaltėlio nusikaltimų prevencijos objektu ir taip pakenkti jo konstitucijos saugomai teisei į socialinę vertę. Pagarba žmogaus

orumui ir teisinei valstybei reiškia, kad humaniškas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymas įmanomas tik tada, kai kaliniui suteikiama „konkreči ir realiai pasiekiami galimybė“ kada nors vėliau atgauti laisvę; valstybė smogia į pačią žmogaus orumo esmę, jei atima iš kalinio bet kokią viltį kada nors užsitarnauti laisvę. Konstitucijoje yra įtvirtinta valstybės pareiga užtikrinti žmogaus orumo apsaugą ir gynimą. Tai, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu susijusius santykius, turi garantuoti deramą jų apsaugą, yra viena iš žmogaus orumo, kaip konstitucinės vertybės, užtikrinimo prielaidų“. Be kita ko, resocializacija (reabilitacija) yra konstituciškai privaloma bet kurioje bendruomenėje, kurios svarbiausias elementas yra žmogaus orumas. Nusikaltėliui turėjo (turi) būti suteikta galimybė, išpirkus savo kaltę, grįžti į visuomenę. Valstybė privalėjo (privalo) – pagal galimybes – imtis visų priemonių, būtinų šiam tikslui pasiekti. Kalėjimai privalėjo (privalo) siekti kalinių resocializacijos, išsaugoti jų gebėjimą tvarkytis gyvenime ir neutralizuoti neigiamą įkalinimo poveikį bei įkalinimą lydinčius destruktivius asmenybės pokyčius (Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1977 m. birželio 21 d. sprendimas). Taigi, galima daryti išvadą, kad teisė į viltį lygi žmogaus orumui. Valstybė privalo, paisydama žmogaus orumo, tikėjimo ne tik sava bausmės vykdymo sistema, bet ir žmogaus tobulėjimu, teigiamais pokyčiais, imtis visų priemonių, kad asmuo, nubaustas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, išeitų laisvę.

Valstybė, privalėdama nustatyti sėkmingą bausmių vykdymo sistemą, negali prievarta įgyvendinti resocializacijos proceso ir pasiekti jos tikslų. Todėl EŽTT, spręsdamas bylas dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos tinkamumo, pabrėžia, kad „teisė į viltį“ nereiškia realios galimybės išeiti į laisvę. Valstybė privalo užtikrinti visuomenės saugumą. Todėl nagrinėjamoju atveju konkuruoja keli šio mechanizmo svertai – valstybės pareiga užtikrinti visuomenės saugumą ir valstybės pareiga užtikrinti proporcingą ir teisingą asmens laisvės varžymą, t. y. nepažeisti nuteistojo orumo. Derėtų priminti, kad nuteistojo žmogaus orumas negali nusverti visuomenės saugumo. Šis požiūris atsiskleidžia ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad teisingą, darnią pilietinę visuomenę ir teisinę valstybę, be kitų požymių, suponuoja kiekvieno žmogaus ir visos visuomenės saugumas nuo nusikalstamų kėsinių. Užtikrinti tokį saugumą yra vienas iš prioritetinių šiuolaikinės mūsų valstybės uždavinių. Jam įgyvendinti rengiamos priemonės, padedančios sudaryti prielaidas kontroliuoti nusikalstamumą kaip socialinį reiškinį (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas).

Teismų praktikoje nurodoma, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo terminuotos laisvės atėmimo bausmės instituto paskirtis yra teigiamai veikti asmenis, kurie suprato ir įvertino savo elgesį, pakeitė požiūrį į savo padarytą nusikaltimą bei visuomenei reikšmingas vertybes, savo elgesiu įrodė pasiryžimą sugrįžti į visuomenę kaip visaverčiai jos nariai. Taip pat teismas pažymi, jog EŽTT praktika ir baudžiamojo įstatymo pokyčiai, suteikę asmenims, nuteistiems laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, viltį išeiti į laisvę, negali būti aiškinami ir taikomi taip, jog suteiktą galimybę pasinaudoti šia teise tokiems asmenims, kurių pakartotinio nusikalstamo elgesio rizika yra vidutinė ir gali būti sumažinta, taip pat tie, kurie nedėjo tinkamų ir nuoširdžių pastangų išpirkti savo kaltę, bausmės atlikimo metu darė vidaus tvarkos pažeidimus, rodančius, kad asmuo vis dar gali kelti pavojų visuomenei (Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. kovo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-56-851/2024).

Tad „teisė į viltį“ neatskiriama nuo žmogaus prigimtinės teisės būti laisvam, gyventi laisvėje, teigiamo asmens pokyčio tikėjimu. Valstybė, skirdama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, privalo šios laisvės nepaneigti, suteikti visas galimybes, jog viltis būti laisvėje bei laisvam, iš pirmo žvilgsnio, atrodytų ne teisinė kategorija, taptų realiu nuteistojo tikėjimu ne tik išpirkti savo kaltę, bet ir kartu savo teigiamu pokyčiu, savo bei valstybės dedamomis pastangomis reabilituotis ir grįžti į visuomenę.

3.2. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės peržiūrėjimo mechanizmas bei šio mechanizmo probleminiai aspektai

Teisingumas – vienas pagrindinių teisės, kaip socialinių santykių reguliavimo priemonės, tikslų; teisingumą galima įgyvendinti užtikrinant interesų pusiausvyrą, išvengiant atsitiktinumų ir savivalės, interesų priešpriešos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas). Vien asmens nubaudimas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, kaip teisingumo principo išraiška, negali paneigti (privalo nepaneigti) resocializacijos tikslo – nuteistojo intelektualių sugebėjimų ir pasitikėjimo savimi įgijimo, pasiekimų motyvacijos, sąžinės formavimosi, sugebėjimo ir pasirengimo produktyviai spręsti konfliktus ir solidarizuotis. Šis požiūris skatina diskutuoti, ar Lietuvoje numatytas teisinis reguliavimas ne tik *de iure*, bet ir *de facto* užtikrina tinkamą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės modelį, todėl šioje darbo dalyje analizuojamas baudžiamajame įstatyme įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą mechanizmas, pabrėžiami jo trūkumai bei pateikiami pasiūlymai, leidžiantys tobulinti šį mechanizmą.

BK 51 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės į terminuotą laisvės atėmimo pakeitimo sąlygos ir teismui nustatyti vertinimo kriterijai. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo klausimas gali būti sprendžiamas nuteistajam atlikus dvidešimties metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę. Teismas, spręsdamas šį klausimą, atsižvelgia į nuteistojo elgesį bausmės atlikimo metu, bausmės paskirtį ir atliktos bausmės poveikį nuteistajam, ar nuteistasis atlygino ar pašalino reikšmingą padarytos žalos dalį ir įsipareigoja ją visiškai atlyginti ar pašalinti. BK 51 straipsniai yra itin susijęs su BVK 88 straipsniu. BVK 88 straipsnyje įtvirtinta, kad nuteistasis, atlikęs ne mažiau kaip dvidešimt metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, gali pateikti prašymą laisvės atėmimo vietų įstaigai, kad jam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė būtų pakeista į terminuotą laisvės atėmimą. Laisvės atėmimo vietų įstaiga, gavusi tokį prašymą, turi atlikti nuteistojo socialinį tyrimą, ir ne vėliau kaip per dvidešimt darbo dienų nuo prašymo gavimo dienos kreipiasi į vietos apygardos teismą su teikimu nuteistajam paskirtą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, kai yra pagrindas, pakeisti terminuoto laisvės atėmimo bausmę. Be to, laisvės atėmimo vietų įstaiga teikime turi nurodyti duomenis apie nuteistojo asmenybę, jo socialinę aplinką, kriminogeninius veiksmus, nusikalstamo elgesio riziką, atliktos bausmės poveikį, duomenis apie padarytos žalos atlyginimą ar jos pašalinimą, įskaitant ir objektyvius duomenis apie nuteistojo turėtas galimybes žalą pašalinti, duomenis apie kaltės pripažinimą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 360¹ straipsnyje įtvirtinta laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo terminuoto laisvės atėmimo tvarka. Klausimą dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos švelninimo nagrinėja bausmės atlikimo vietos apygardos teismo trijų teisėjų kolegija pagal bausmę vykdančios institucijos teikimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Teismui atsisakius tenkinti nuteistojo prašymą, ir (ne)pasinaudojus teise apskusti tokį sprendimą, jis tokio pobūdžio prašymą iš naujo gali pateikti praėjus ne mažiau nei vieniems metams po prašymo atmetimo.

EŽTT praktikoje pažymima, kad būtent „teisė į viltį“ turi egzistuoti bausmės vykdymo pradžioje, nuteistasis turi žinoti, kokią pažangą turi daryti, kad jo bausmė būtų sušvelninta. Baudžiamajame įstatyme įtvirtinti kriterijai leidžia nuteistajam žinoti, į kokias aplinkybes bus atsižvelgiama sprendžiant klausimą dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą. Vis dėlto, nors išskirti vertinamieji kriterijai įstatyme yra aiškūs, tačiau, koks standartas (kokius rezultatus nuteistasis turi pasiekti) turi būti taikomas nuteistajam, paliekama kiekvienu konkrečiu atveju spręsti teismui. Todėl,

autorės manymu, teisinėje literatūroje pagrįstai nuogaustaujama, ko teismas gali reikalauti iš nuteistojo: ar to, jog jis, išėjęs po ilgų metų kalinimo bausmės, mokės gyventi visuomenėje bei nenusikals, ar vis dėlto teismas, turėdamas orientacinius kriterijus, gali nueiti itin konservatyviu keliu, t. y. įkalinimo praktikoje, kaip ir sprendžiant apie išankstinį paleidimą (autorės pastaba – lygtinį), resocializacija, jeigu ji iš pasiūlymo tampa privaloma pareiga, asmeniui teismas gali kelti itin aukštus reikalavimus, kas vestų ir prie atitinkamai konservatyvios paleidimo praktikos – galiojantys valstybės įstatymai, nors ir draudžia daryti nusikalstamas veikas, tačiau neliepia tapti pavyzdingu piliečiu pagal vieną ar kitą visuomenės modelį (Namavičius, 2019, p. 82).

Nagrinėjamoju atveju aktualus kriminologijos mokslas ir jame analizuojami resocializacijos pagrindai. Kriminologai pripažįsta, kad resocializacijos proceso įkalinimo įstaigose šiuolaikine kriminologine ir sociologine prasme nereikėtų suprasti kaip neva naikinančio buvusio nusikalstamo elgesio priežastis ir sąlygas, bet pirmiausia – kaip didinančio nenusikalstamo gyvenimo laisvėje perspektyvas, kurios yra nepalankios jau vien dėl to, kad asmuo buvo įkalintas (Sakalauskas, 2020, p. 30). Resocializacija – procesas, kurio metu nuteistasis mokosi gyventi visuomenėje, išmokti jos išpažįtamų vertybių, normų ir orientacijų. Socializacijos metu žmogus su savo genetinių instinktų ir poreikių duotybe, įgimtais temperamento ir asmenybės požymiais tampa save į(si)vertinti ir savo identitetą saugoti gebančiu subjektu, galinčiu įveikti socialinius, kultūrinius, ekonominius ir ekologinius reikalavimus. Vartojant žodį „resocializacija“ norima pabrėžti, kad šis mokymasis vyksta iš naujo (Sakalauskas, 2020, p. 28).

Įtvirtinant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės mechanizmą, buvo pažymima, kad teismas, tik esant nuteistojo žymiai pažangai visuose kriterijuose, gali sušvelninti griežčiausią kriminalinę bausmę (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos..., 2018, p. 6). Iš analizuotos teismų praktikos matyti, kad teismai nuosekliai vertina paties nuteistojo pastangas keisti savo gyvenimo būdą bei tobulintis, drausmės laikymąsi kalinimo metu, didelį dėmesį kreipia ir kaltės klausimui, tačiau vis dėlto darytina išvada, kad nuteistajam taikomi per aukšti standartai.

Štai teismas, įvertinęs nuteistojo teigiamas savybes (norą dirbti, užsiėmimus edukacija, bausmės atlikimo metu įgytą kvalifikaciją, socialinių ryšių palaikymą su artimaisiais, dalyvavimą užimtumo programose, turimus hobius, visišką žalos atlyginimą, paskatinimus), atsisakė tenkinti nuteistojo prašymą pakeisti jo bausmę, nurodydamas, kad nuteistasis per daugiau nei dvidešimt metų laisvės atėmimo įstaigoje keturis kartus buvo baustas drausmine tvarka, penkis kartus pažeidė nustatytas vidaus tvarkos taisykles, nors

didžioji dalis nuobaudų skirtos bausmės vykdymo pradžioje, teismas pripažino, jog nuteistojo elgesio negali vertinti kaip nepriekaištingo. Teismas atkreipė dėmesį, kad nuteistasis paskutinį kartą buvo baustas drausmine nuobauda prieš kelerius metus, vis dėlto nuteistasis pažeidimą padarė įkalbėtas kitų nuteistųjų, kas, teismo vertinimu, tik įrodo, kad kriminogeniniai veiksniai yra svarbūs nagrinėjamoju atveju. Be to, nors nuteistasis savo kaltę dėl padarytų nusikalstamų veikų pripažino, tačiau ankstesnis savo kaltės neigimas taip pat buvo nurodytas kaip priežastis, jog teigiami nuteistojo pokyčiai trunka pakankamai neilgą laiko tarpą. Nors paskutiniu OASys metodika vertinimu nuteistojo nusikalstamo elgesio rizika – maža bei tendencingai mažėjanti, tačiau taip pat buvo nustatyta, kad išliko svarbūs kriminogeniniai veiksniai – smurtinio elgesio istorija, asocialių grupių įtaka, negebėjimas atpažinti problemas, tinkamų problemų sprendimo įgūdžių stoka (Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gruodžio 6 d. nutartis, skundo Nr. 1S-324-487/2023). Teismas, visapusiškai įvertinęs nuteistojo pokyčius, nusprendė nekeisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos, tačiau teismo išvados kritikuotinos dėl kelių priežasčių.

Vertėtų nepamiršti, kad įkalinimas yra iš esmės žalingas dėl įvairių priežasčių, kurias sąlygoja darbuotojų tinkamas paruošimas dirbti įkalinimo įstaigose, aplinka (išsisknijusi subkultūra, laisvės atėmimo bausmę atliekantys kiti nuteistieji, t. y. socialinė aplinka, gyvenimo aplinka – štai patys nuteistieji pripažįsta, jog problemų kyla ir dėl plintančių narkotinių medžiagų bei vartojamo alkoholio įkalinimo įstaigose ir pan.). Žinoma, galima teigti, jog nuteistajam, išėjus į laisvę gyventi be priežiūros, ši neigiama aplinka staiga neišnyks, tačiau tokia aplinka jį supa be pasirinkimo matyti geresnio gyvenimo perspektyvos, todėl visos šios kalinimo sąlygos nesudaro pagrindo ar bent jau prielaidos tikėtis, jog žmogus išėjęs iš įkalinimo įstaigos gali būti nepriekaištingas.

Teismų suformuotą konservatyvią bausmės pakeitimo praktiką, manytina, lemia keletas veiksnių. Visų pirma, visuomenėje paplitęs bausmės, kaip atpildo už padarytas nusikalstamas veikas, supratimas. Turėtume atsisakyti manymo, jog įkalinimo įstaiga ir joje dirbantys darbuotojai privalo pataisyti nuteistąjį taip, jog būtų prievarta iškiepyta pagarba teisėtvarakai, būtų pakeičiama nuteistojo sąmonė taip, jog šis nebedarytų nusikaltimų. Be to, vertėtų nepamiršti ir to, kad atkurti teisingumą – tai ne tik nubausti nuteistąjį, izoliuoti jį nuo visuomenės, bet ir sudaryti sąlygas jam į visuomenę grįžti, nepaisant jo praeityje padarytų nusikaltimų bei neatmetant galimybės, kad šis žmogus po didelių dedamų pastangų ir valstybės teikiamos pagalbos gali grįžti į visuomenę ir gyventi nenusikalstamai. Nagrinėjamoju atveju ne mažiau svarbu ir tai, kad įkalinimas turėtų būti alternatyva

visoms kitoms bausmėms ir (ar) priemonėms. Todėl nuteistojo pokyčiai turėtų būti vertinami šioje perspektyvoje.

Abejonių kelia ir kitas vienas iš pagrindinių argumentų, pagrindžiančių teismo sprendimą nekeisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės – tai OASys nusikalstamo elgesio rizikos metodikos vertinimas. Nusikalstamo elgesio prognozės atveju siekiama nustatyti, kokia tikimybė, kad teisės pažeidėjas ateityje padarys nusikaltimą, kartu aprašant, kokie kriminogeniniai poreikiai tam gali turėti įtakos, kaip šią nusikalstamo elgesio riziką galima būtų valdyti ir pan. (Česnienė, 2016, p. 61 – 62). OASys metodiką sudaro 12 skalių, kurias pasitelkus yra vertinami su nusikalstamu elgesiu susiję ir empiriškai patikrinti statiškai ir dinamiškai teisės pažeidėjų rizikos veiksniai: 1) teisės pažeidimų istorija (dabartiniai ir ankstesni teisės pažeidimai); 2) padarytų nusikaltimų pobūdžio analizė; 3) gyvenimo sąlygų apibūdinimas (kokia yra asmens gyvenamosios vietos kokybė, vietovė); 4) išsimokslinimas, mokymasis ir galimybė įsidarbinti (darbo bei išsimokslinimo istorija); 5) lėšų tvarkymas ir pajamos (asmens gebėjimas paskirstyti savo pajamas); 6) santykiai (vertinama asmens santykių su kitais žmonėmis kokybė, tų santykių ryšys su nusikalstamu elgesiu); 7) gyvenimo stilius ir draugų ratas (asmens laisvalaikis, su kuo jis bendrauja); 8) piktnaudžiavimas narkotikais; 9) piktnaudžiavimas alkoholiu; 10) emocinė gerovė (emocinės problemos, trukdančios asmens ir / ar aplinkinių kasdieniam funkcionavimui); 11) mąstymas ir elgesys (asmens mąstymo ypatumai, ypač su socialinėmis problemomis susiję aspektai); 12) nuostatos (kaip asmuo žiūri į jo atliktas nusikalstamas veikas bei į jam skirtą priežiūrą) (Česnienė *et al.*, 2016, p. 65).

Šie išskirti kriterijai yra svarbūs, tačiau nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, vertinimas vis dėlto turėtų būti kitoks, atsižvelgiant į tai, kad po dvidešimties metų kalinimo įstaigoje tokie veiksniai, kaip gyvenimo sąlygos, santykiai, gyvenimo stilius ir draugai, atrodytų ironiškai, atsižvelgiant į pačios kalinimo įstaigos ypatumus ieškoti draugysčių, geresnių gyvenimo sąlygų ar bendravimo su šeima. Būtent įkalinimo bausmė gali nutraukti iki tol buvusius šeimyninius santykius, draugystes, tad nuteistojo socialinė aplinka, autorės manymu, neturi reikšmės nusikalstamumo prognozės rezultatams. Teismai, matyti, kad be OASys vertinimo sistemos, atsižvelgia ir į asmens bylą, kitus formuotus bausmės vykdymo laikotarpio dokumentus, socialinio tyrimo išvadą, kurioje analizuojamas nuteistojo požiūris į jo padarytas nusikalstamas veikas, sukeltus padarinius artimiesiems, empatijos susiformavimą, taip užpildydami šiame darbe išskirtus trūkumus (Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-309-579/2023). Tokia praktika yra teisinga, kadangi atsižvelgus į visus

byloje esančius duomenis, kurie vieni kitus papildo ir sutampa, galima daryti įtikinamesnę išvadą dėl laisvės atėmimo iki gyvos sušvelninimo. Taigi, didelis dėmesys turėtų būti skiriamas bausmės vykdymo metu elgesio vertinimui, pavyzdžiui, kokius pažeidimus nuteistasis buvo padaręs, ar jie yra smurtiniai, ar paveikti susiformavusių subkultūrų, ar nuteistasis palaiko santykius su artimaisiais, jei nepalaiko, tai nustatyti to priežastis, taip pat ne mažiau svarbu ir nuteistojo motyvacija dirbti. Visos šios aplinkybės rodytų susiformavusią ar besiformuojančią vertybinę sistemą.

Teismai taip pat didelį dėmesį skiria ir kaltės pripažinimo klausimui. Suprantama, jog didelę reikšmę turi nuteistojo prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką, dėl kurios jis buvo nuteistas ir atlieka laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, tačiau šiuo aspektu turėtų būti išskiriami taip pat ir teisės doktrinoje pabrėžiami probleminiai aspektai, sąlygojantys atitinkamą teismo sprendimą. Visiškai sutiktina su ta mintimi, jog kaltės nepripažinimas nebūtinai sąlygoja ir tolesnį nuteistojo nusikalstamo gyvenimo būdą. Šiuo atveju taip pat gali būti keliamas klausimas, kiek žmogus gali būti (yra) pavojingas visuomenei. Žinoma, kaltės pripažinimas formuoja kur kas tvirtesnį įsitikinimą, jog teismas nepadarys klaidos sušvelninęs teismo paskirtą laisvės atėmimą iki gyvos galvos. Pažymėtina, kad kaltės pripažinimas taip pat rodo gebėjimą kritiškai vertinti savo padarytą nusikalstamą veiką, kritiškai vertinti save. Be to, kaltės pripažinimas svarbus ir tam, jog teismo sprendimas pakeisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę būtų įtikinamas ir nukentėjusiesiems nuo nusikalstamos veikos. Nors teismas vertina nuteistojo prašymą, tačiau nuteistojo kaltės pripažinimas suteikia teismui ne tik didesnę įsitikinimą dėl nuteistojo teigiamų resocializacijos rezultatų, tačiau formuoja teisingesnio sprendimo „įvaizdį“ prieš visuomenę bei nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiuosius.

Kaip matyti iš analizuotos teismų praktikos, vis dėlto teismas kritiškai vertina nuteistojo pozityvius pokyčius. Štai jau minėtoje nutartyje teismas nurodė, kad nuteistasis, nors ir teikimo nagrinėjimo metu pripažino savo kaltę, tačiau bausmės vykdymo pradžioje neigė padaręs nusikalstamas veikas, todėl nuteistojo prisipažinimas teismo neįtikino (Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gruodžio 6 d. nutartis, skundo Nr. 1S-324-487/2023). Šis požiūris gali būti suprantamas, tačiau vis dėlto taip pat kritikuotinas. Kaltės pripažinimo klausimas gali būti sudėtingas, pripažinti padarius itin sudėtingus nusikaltimus ir padarytas skriaudas gali ne kiekvienas ir įdėjus daug pastangų. Tad turėtų būti vertinamas ne laikotarpis, per kurį nuteistasis (ne)pripažįsta kaltę, tačiau pripažinimo nuoširdumas.

Teismų praktikoje kaltės pripažinimo klausimai plėtojami baudžiamosios atsakomybės lengvinančių aplinkybių kontekste, tačiau tam tikri aspektai galėtų būti

pritaikyti ir nagrinėjamoju atveju. Kaltės pripažinimas teismų praktikoje nesiejamas su teisiniu padarytos veikos įvertinimu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-88-976/2017). Teismai atkreipia dėmesį, jog kaltės pripažinimą turėtų lemti ne išskaičiavimas, o būtent kaltinamojo valia. Tokį nuteistojo apsisprendimą galėtų išduoti momentas, nuo kurio nuteistasis teigia besigailintis padaręs nusikalstamą veiką bei pripažįstantis, aplinkybės, kurias pripažįsta, santykis su nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiais asmenimis ir pan. Tad būtina ne tik aptakiai aparti kaltininko kaltės pripažinimo klausimą, bet ir įvertinti anksčiau aptartas aplinkybes.

BK 51 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad teismas, svarstydamas bausmės pakeitimo klausimą, turi atsižvelgti ir į nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą. Šiuo atveju vertėtų atkreipti dėmesį į kelias reikšmingas aplinkybes. Visų pirma, bausmės pakeitimo klausimas pagal dabartinį teisinį reguliavimą yra svarstomas po dvidešimties metų įkalinimo bausmės, taigi pareikštų civilinių ieškinių padengimas nėra priverstinai vykdomas. Ne mažiau svarbu atkreipti dėmesį į nuteistojo realias galimybes pareikštą ir teismo patenkintą civilinį ieškinį atlyginti. Realios galimybės atlyginti padarytą neturtinę ir (ar) turtinę žalą, teigtina, egzistuoja veikos padarymo metu, t. y. iki nuteistojo bausmės vykdymo pradžios, kadangi nuteistojo galimybės įsidarbinti yra ribotos, štai ir pačioje nagrinėjamoje nutartyje pažymima, kad nuteistajam sunkiai pavyko surasti darbą. Todėl ypač svarbu atkreipti dėmesį, kokios aplinkybės sąlygojo tai, jog žala buvo neatlyginta, ar nuteistasis dėjo pastangas ją atlyginti.

Taigi, teismas, vertindamas galimybę švelninti nuteistajam paskirtą bausmę, patenka į labirintą, turėdamas įvertinti nuteistojo teigiamus pokyčius, pasverti visuomenės interesą (ar labiau įsišaknijusį visuomenės atpildo norą), remiasi trūkumų turinčiais duomenimis bei (ne)tikėjimu, jog žmogus *vertas* išeiti iš įkalinimo įstaigos ir gyventi nedarydamas naujų nusikalstamų veikų. Tačiau tai tėra prognozė arba visuomenės (arba teisėjo) viltis, kad išėjęs į laisvę žmogus, anksčiau teistas už nusikaltimus, dėl kurių žuvo žmogus, po ilgos kalinimo bausmės galės pritapti visuomenėje. Vertėtų nepamiršti ir kito svarbaus aspekto. Nagrinėjamoju atveju laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra pakeičiama į terminuotą laisvės atėmimą. Vadinasi, nuteistasis, kuriam laisvės atėmimas iki gyvos galvos buvo pakeistas, kalinimo įstaigoje dar turės praleisti mažiausiai penkerius metus, tad reikėtų įvertinti ir tai, ar nustatytos neigiamai nuteistąjį charakterizuojančios aplinkybės negali būti pašalintos per paskirtą terminuoto laisvės atėmimo laikotarpį. Analizuota teismų praktika leidžia konstatuoti, jog remiantis teismo nustatytais charakterizuojančiomis nuteistąjį aplinkybėmis būtų galima ne tik pakeisti laisvės atėmimą iki gyvos galvos, bet ir

paleisti nuteistą į laisvę. Teismas konstatavo, kad nuteistojo iš esmės teigiamas požiūris į nustatytas bausmės atlikimo vietas taisykles, teigiamas požiūris į darbą, jo užimtumas, darbinė patirtis, siektas išsilavinimas, santykiai su artimaisiais, jo teigiama charakteristika, akivaizdūs pasiekimai keičiant savo požiūrį į smurtą, pyktį, nusikaltimų darymą, gebėjimas analizuoti priežastis ir numatyti pasekmes rodo, kad nuteistojo nusikalstamo elgesio rizika yra pakankamai žema. Šios aplinkybės, taip pat socialinio tyrimo išvadoje nurodytos aplinkybės ir paties nuteistojo teismo posėdyje atskleistas požiūris į padarytas nusikalstamas veikas, savo elgesį, bausmę, ateities planus leidžia teisėjų kolegijai daryti išvadą, kad yra sąlygos R. B. paskirtą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę pakeisti terminuoto laisvės atėmimo bausme (Vilniaus apygardos teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-81-654/2019).

Baudžiamajame įstatyme įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos mechanizmas, kai laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pakeičiama į terminuotą laisvės atėmimą, pasirinktas dėl to, kad BK pakeitimo svarstymo metu buvo manoma, jog nuteistasis iki prašymo švelninti bausmę bus praleidęs įkalinimo įstaigoje griežčiausiomis bausmės vykdymo atlikimo sąlygomis, todėl jam trūks socialinių įgūdžių, savarankiškumo ir bendravimo, todėl terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu darbas su nuteistuoju turėtų būti orientuotas siekiant kuo sėkmingesnės nuteistojo resocializacijos (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos..., 2018, p. 6). Šiame kontekste pažymėtina, kad teisės mokslininkai teisinėje literatūroje be šio mechanizmo, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantiems nuteistiesiems taip pat siūlė taikyti lygtinį paleidimą (kaip priemonę paruošti nuteistą savarankiškai gyventi visuomenėje)⁴, pateikdami kitų Europos valstybių pavyzdžius. Štai nurodoma, kad pagal Austrijos baudžiamąjį įstatymą teisės pažeidėjas, nuteistas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, negali būti lygtinai paleistas anksčiau nei po penkiolikos metų, o lygtinai paleidžiamas jis gali būti tik tuomet, kai pagal jo asmenį, buvusį gyvenimą, dorą elgesio perspektyvą ir elgesį kalint tikėtina, kad jis nenusikals pakartotinai ir netgi dėl veikos sunkumo nėra būtina toliau atlikti bausmę, jog kitiems būtų daromas poveikis nusikalsti. Lygtinai paleidus nustatytinas dešimties metų bandomasis laikotarpis nuteistajam, kuriam paskirti tam tikri nurodymai bei probacijos tarnybos pagalba, be to, bandomasis laikotarpis gali būti pratęstas iki penkiolikos metų (Nikartas, Čepas, 2008, p. 35). Darytina išvada, kad nustatius galimybę taikyti lygtinį paleidimą

⁴ Pavyzdžiui, Bikelis S. ir Sakalauskas G. (2014). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio patirtis ir pasiūlymai Lietuvai. Teisės problemos, Nr. 62, p. 23–66; Nikartas S. ir Čepas A. (2014). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvoje (I): refleksija žmogaus teisių standartų kontekste. Teisės problemos, Nr. 2(84), p. 5–25.

nuteistiesiems privaloma įstatyme numatyti lygtinio paleidimo bandomąjį laikotarpį bei priemones, kuriomis nuteistasis bus prižiūrimas bei toliau bus tęsiamas darbas, kuriuo turėtų būti įgyvendinami resocializacijos tikslai. Vis dėlto pagal galiojantį teisinį reguliavimą, lygtinis paleidimas visiems nuteistiems (įskaitant ir tuos, kuriems laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pakeista terminuotu laisvės atėmimu) taikomas atsižvelgiant į jam paskirtos laisvės atėmimo bausmės terminą: 1) jei nuteistojo paskirta bausmė neviršija ketverių metų, jis gali būti paleistas atlikęs vieną trečdalį bausmės, 2) jei viršija keturis, bet neviršija dešimt metų – pusę paskirtos laisvės atėmimo bausmės, 3) jei viršija dešimt, bet neviršija dvidešimt penkerių metų laisvės atėmimo – du trečdalius (BVK 82 straipsnis). Atsižvelgiant į teisinį reguliavimą, asmuo, nuteistas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, probacijos tarnybos priežiūroje būtų iki nuteistojo mirties momento. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad lygtinio paleidimo metu taikoma intensyvi priežiūra, lygtinai paleisti nuteistieji turi dalyvauti elgesio pataisos programose, gydytis priklausomybes nuo psichiką veikiančių medžiagų ligas, jei toks gydymas buvo pradėtas ir nepabaigtas laisvės atėmimo vietų įstaigoje, nesilankyti tam tikrose vietose, nevartoti psichiką veikiančių medžiagų, jei nusikalstamą veiką, už kurią nuteistas, padarė būdamas apsvaigęs, nebendrauti su tam tikrais asmenimis, darbingo amžiaus probuojamieji turi per penkiolika dienų nuo paleidimo įsidarbinti arba užsiregistruoti Užimtumo tarnyboje. Įpareigojimus skiria probacijos tarnyba, atsižvelgdama į nuteistąjį charakterizuojančią medžiagą (Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas, 2012). Taigi, šiuo atveju keltinas klausimas, ar nuteistojo priežiūra, trunkanti iki jo mirties momento, yra tinkama priemonė sušvelninti nuteistojo, atliekančio laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, padėtį dėl kelių aspektų. Visų pirma, tokiu atveju nuteistasis liktų ne laisvės atėmimo vietos įstaigoje, tačiau vis dėlto amžinoje valstybės kontrolėje, kadangi, atsižvelgiant į šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą, būtina nustatyti bandomąjį laikotarpį, kurio metu nuteistasis yra prižiūrimas. Bandomasis laikotarpis, kaip matyti, yra nustatytas atsižvelgiant į bausmę, t. y. kuo ilgesnė paskirta laisvės atėmimo bausmė, tuo ilgesnis ir nuteistojo bandomasis laikotarpis, kuris trunka iki teismo paskirtos bausmės pabaigos. Kadangi laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė trunka iki nuteistojo mirties momento, darytina išvada, kad lygtinis paleidimas turėtų trukti iki nuteistojo mirties momento. Toks reguliavimas taip pat paneigtų resocializacijos tikslą. Be to, vertėtų nagrinėti ir kitą aspektą – kylančius teisinius padarinius, kai lygtinai paleistas nuteistasis pažeidžia probacijos sąlygas ar padaro naują nusikalstamą veiką. Tokiu atveju, nuteistajam gali būti panaikinamas lygtinis paleidimas ir jis grąžinamas į laisvės atėmimo vietų įstaigą atlikti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę.

Nagrinėjamoju atveju, pažymėtina, kad įstatymų leidėjas nuteistiesiems, kuriems laisvės atėmimas iki gyvos galvos pakeistas terminuoto laisvės atėmimo bausme, pasiekusiems itin gerus rezultatus, taip pat numatė galimybę taikyti lygtinį paleidimą. Atlikęs pusę paskirtos terminuoto laisvės atėmimo bausmės, nuteistasis, kurio nusikalstamo elgesio rizika žema arba kuris padarė akivaizdžią pažangą ją mažindamas, gali būti paleistas lygtinai iš laisvės atėmimo vietų įstaigos. Šiuo atveju toks mechanizmas yra pranašesnis, kadangi panaikinus lygtinį paleidimą, turėtų būtų atliekama ne laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, o būtent pakeista terminuoto laisvės atėmimo bausmė. Be to, tuo atveju, jei nuteistajam lygtinis paleidimas netaikomas, jo paruošimas išeiti į laisvę galėtų būti skatinamas kitomis BVK numatytais priemonėmis.

Nors praktikoje išryškėja baudžiamuosiuose įstatymuose nustatytos laisvės atėmimo iki gyvos galvos peržiūrėjimo mechanizmo problemos, tačiau EŽTT, vertindamas įtvirtintą modelį, nurodė, kad šie kriterijai yra objektyvūs, kad būtų galima veiksmingai įvertinti, ar asmuo *pasitaisė*, kad nusipelnėtų bausmės sušvelninimo, be to, šiais kriterijais, anot EŽTT, galima veiksmingai įvertinti, ar nebėra jokių teisėtų penologinių pagrindų tęsti įkalinimą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2019 m. birželio 18 d.). Ši EŽTT išvada leidžia konstatuoti, jog laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo atveju svarbu įvertinti, ar nuteistasis yra pavojingas visuomenei ir yra būtina nuteistąjį laikyti izoliuotą nuo visuomenės, o kokios priemonės, skirtos nuteistąjį paruošti gyvenimui visuomenėje, yra valstybės prerogatyva.

Taigi, BK įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos peržiūrėjimo mechanizmas kritikuotinas dėl kelių aspektų. Teismų praktikoje matyti, kad nuteistiesiems yra keliami itin aukšti reikalavimai, kuriais remdamasis teismas sušvelnina nuteistųjų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę į terminuotą laisvės atėmimą, be to, iš analizuotos teismų praktikos matyti, kad teismų pateikiami argumentai, kuriais remiantis teikimas tenkinamas ir netenkinamas yra panašūs, todėl teismų praktika šiuo atveju nėra nuosekli. Nors praktikoje nurodoma, kad lygtinis paleidimas yra pranašesnis nei laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimas terminuota laisvės atėmimo bausme, tačiau vis dėlto išryškėja, kad laikantis įtvirtinto reguliavimo nuoseklumo, lygtinio paleidimo laikotarpis užsitęstų iki nuteistojo mirties momento, be kita ko, tokiam nuteistajam, pažeidus lygtinio paleidimo sąlygas ir jam panaikinus lygtinį paleidimą, jis turėtų toliau atlikti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimo modelio analizė leidžia daryti išvadą, kad dabartiniame reguliavime įtvirtinta

galimybė taikyti lygtinį paleidimą yra pranašesnė, kadangi, nuteistajam pažeidus lygtinio paleidimo sąlygas, jis būtų grąžinamas atlikti likusią terminuoto laisvės atėmimo dalį.

4. LAISVĖS ATĖMIMO IKI GYVOS GALVOS NUTEISTŪJŲ KALINIMO SĄLYGOS

Žmogaus teisių kontekste svarbu ne tik analizuoti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės egzistavimą bausmių sistemoje, ne mažiau svarbu ir tai, kaip ši bausmė yra atliekama, kokios sąlygos yra suteikiamos nuteistiesiems siekti, jog viltis, nuteistojo darbo pastangomis, taptų realia galimybe išeiti į laisvę. Kadangi laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji yra net kelis dešimtmečius valstybės kontrolėje, valstybė turi pareigą užtikrinti ir sukurti kuo geresnes sąlygas siekti BVK 1 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto tikslo, t. y. siekti, jog jo resocializacija būtų sėkminga ir šis, išėjęs į laisvę, savo gyvenimo tikslų siektų teisėtomis priemonėmis ir būdais. Šioje darbo dalyje analizuojama nuteistųjų teisinė padėtis, pabrėžiami bei nagrinėjami naujausiose Seimo kontrolierių, Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau – CPT) ataskaitose bei EŽTT praktikoje užfiksuoti pažeidimai, padėsiantys atskleisti nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, problemas, ir susiję su nuteistojo vertinimo rezultatais, į kuriuos teismas atsižvelgia, svarstydamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo klausimą.

Teisės teorijoje ir konstitucinėje teisėje išskiriamos trys asmenybės teisinės padėties rūšys – bendroji asmens (piliečio arba užsieniečio), specialioji tam tikros asmenų grupės bei individuali konkretaus asmens teisinė padėtis. Specialiosios nuteistųjų teisinės padėties pagrindą sudaro bendroji asmens teisinė padėtis, nes nuteistajam išlieka visos bendrosios teisės ir pareigos, kurių neriboja paskirta bausmė, o specialioji nuteistųjų teisinė padėtis lemia, kad nuteistieji bausmės atlikimo metu įgyja naujų, specialiųjų teisių bei pareigų, kurių neturi nuteisti asmenys, pavyzdžiui, teisė į trumpalaikį pasimatymą su giminaičiais. Tokia specialioji teisė galioja tik arešto, laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmėmis nubaustiems nuteistiesiems (Švedas, 2013, p. 297–298).

Teisės doktrinoje pažymima, kad bausmių vykdymo teisės teorijoje nuteistųjų teisės yra skirstomos į konstitucines, bendrąsias bei specialiąsias. Teisė gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas, savo teises ir pareigas, teisė kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į bausmės vykdymo instituciją ar įstaigą, pareigūną, visuomeninę ar tarptautinę organizaciją, taip pat kitas įmones, įstaigas ar organizacijas, teisė gauti medicininę pagalbą, teisė gauti teisinę pagalbą, teisė į pilietybės klausimų sprendimą, teisė dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje, tikėjimo ir sąžinės laisvė laikomos bendrosiomis nuteistųjų teisėmis. Šios bendrosios teisės taip pat įtvirtintos ir kitose Europos valstybėse. Štai

Vokietijos kalėjimų įstatyme numatytos šios teisės, priskirtinos bendrųjų nuteistojo teisių kategorijai: teisė nusipirkti maisto ir prabangos prekių, taip pat kosmetikos iš savo namų pinigų arba iš kišenpinigių, teisė turėti lankytojų, teisė į teisinę pagalbą, teisė susirašinėti (nuteistasis, atliekantis laisvės atėmimo bausmę, turi teisę be jokių apribojimų siųsti ir gauti laiškus), teisė susiskambinti ir kt. (Act on the execution..., 1976).

EŽTT pažymi, kad kaliniai iš esmės ir toliau turi visas pagrindines EŽTK įtvirtintas teises ir laisves, išskyrus teisę į laisvę. Akivaizdu, kad kalinys nepraranda savo teisių pagal EŽTK vien dėl nuteistojo laisvės atėmimo bausmės statuso. Jie vis dar turi teisę į privataus gyvenimo gerbimą, teisę į saviraiškos laisvę, teisę praktikuoti savo tikėjimą, teisę į susirašinėjimo slaptumo gerbimą, teisę į santuoką ir kt. Europos baudžiamojoje politikoje akcentuojamas įkalinimo reabilitacinis tikslas net ir nuteistųjų iki gyvos galvos atveju. Todėl, pavyzdžiui, tais atvejais, kai valstybė, siekdama pateisinti tolesnį nusikaltėlių įkalinimą, siekia remtis tik jų keliama grėsme visuomenei, turi atsižvelgti į būtinybę skatinti šių nusikaltėlių reabilitaciją bei sudaryti tam sąlygas. Ši pareiga turi būti vertinama kaip pareiga dėl priemonių, o ne dėl rezultato. Tačiau ji apima pozityvią pareigą užtikrinti kaliniams iki gyvos galvos tokį kalinimo režimą, kuris būtų suderinamas su reabilitacijos tikslu ir leistų tokiems kaliniams daryti pažangą siekiant reabilitacijos (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. balandžio 16 d.). Taigi, konstatuotina, jog tinkamos sąlygos – nuteistųjų resocializacijos pagrindas.

Vis dėlto matyti, kad praktikoje neretai kyla problemų dėl nuteistojo teisių tinkamo įgyvendinimo. Nuteistųjų (tiek terminuota, tiek laisvės atėmimu iki gyvos galvos) teisė kreiptis su pasiūlymais, prašymais, peticijomis ar skundais reguliuojama BVK 41 straipsnyje, įtvirtinant draudimą siųsti anoniminius ar kolektyvinius skundus valstybės ir savivaldybių institucijoms bei kreiptis į valstybės ir savivaldybių institucijas su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais kitų asmenų vardu. Laisvės atėmimo vietų įstaigos pareigūnams taip pat nustatyta pareiga, jei to pageidauja pats nuteistasis, sudaryti sąlygas į tarptautines organizacijas, advokatą, valstybės ar savivaldybės institucijas kreiptis elektroninių ryšių priemonėmis. Šiame kontekste pažymėtina, kad Lietuvoje ne visais atvejais buvo tinkamai įgyvendinta analizuojama teisė. Pavyzdžiui, byloje *Valašinas prieš Lietuvą* buvo nustatytas EŽTK 8 straipsnio pažeidimas, kadangi buvo pažeista teisė į susirašinėjimo slaptumą. Vyriausybė, argumentuodama, kodėl buvo atplėšiami Pareiškėjo laišakai EŽTK institucijoms ir iš jų, pateikė nuorodas į tuo metu galiojančio Pataisos darbų kodekso 41 straipsnį, kuris leido cenzūruoti kalinių susirašinėjimą. Vis dėlto EŽTT nusprendė, kad, nors toks ribojimas turėjo įstatyminių

pagrindą, tačiau juo nebuvo siekiama teisėto tikslo, Vyriausybė nenurodė jokių priežasčių, dėl kurių tokie veiksmai gali būti pateisinami, o toks apribojimas nebuvo būtinas demokratinėje valstybėje (EŽTT 2001 m. liepos 24 d. sprendimas). Šiuo metu Kalėjimo departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymo „Dėl nuteistųjų ir suimtųjų laiškų išsiuntimo ir jų vardu gautų laiškų įteikimo taisyklių patvirtinimo“ 12 punkte įtvirtinta, kad laiškų tikrinimo ir pristatymo inspektorius ar kitas įgaliotas darbuotojas nuteistojo ar suimtojo akivaizdoje atplėšia jo vardu adresuotą voką ir, neskaitydamas ir necenzūruodamas laiško turinio, šį voką patikrina. Įsitikinęs, kad voke nėra daiktų ir reikmenų, kuriuos nuteistiesiems ir suimtiesiems draudžiama turėti, ant šio voko deda specialų spaudą „Įteikta (konkreči data)“ ir įteikia jį adresatui (Kalėjimo departamento prie Lietuvos..., 2005). Šiame kontekste paminėtina ir tai, kad teisės mokslininkai taip pat pažymi, kad informacijos nesuteikimas tam tikrais atvejais galėtų prilygti ne EŽTK 10 straipsnio, bet 3 straipsnio pažeidimui. Pavyzdžiui, jei asmuo dėl teisinės informacijos neprieinamumo faktiškai prarastų galimybę skųstis dėl jo patirto EŽTK straipsnio pažeidimo, teisinės informacijos nesuteikimas galėtų prilygti EŽTK 3 straipsnio pažeidimui procedūriniu aspektu (Milašiūtė, 2018, p. 344).

Teisė gauti medicininę pagalbą yra būtina ir neatsiejama dėl įvairių probleminių aspektų baismės vykdymo metu. CPT išvados dėl kalinimo sąlygų skirtos visiems nuteistiesiems, tačiau CPT ragina Lietuvos institucijas kuo greičiau spręsti ir smurto tarp kalinių, narkotikų paplitimo ir nepakankamos arba netinkamos priežiūros personalo buvimo kalinių apgyvendinimo vietose (Ataskaita Lietuvos Vyriausybei dėl..., 2023, p. 5). Nors aplankytuose kalėjimuose iš esmės buvo užtikrinta galimybė gauti pirminę sveikatos priežiūrą, sveikatos priežiūros komandoms vis dar trūko išteklių. Didelį susirūpinimą kėlė galimybė gauti specializuotą sveikatos priežiūrą, daugiausia dėl gerokai sumažėjusių kalėjimų ligoninės pajėgumų. Netinkamą teisės gauti medicininę pagalbą užtikrinimą nustatė ir EŽTT byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*. EŽTT, vertindamas kalinimo sąlygas, nurodo rimtai abejojantis, ar nuteistųjų sveikatai gali būti naudingos tokios sąlygos, kai jie laikomi įstaigoje, kuri, nors ir vadinasi ligonine, neturi higienos paso, jos dušai, tualetai ir kitos patalpos nėra tinkamai valomos ir dezinfekuojamos, o pacientai priversti praustis duše kartu su kitais pacientais, sergančiais atviros formos tuberkulioze bei psichinėmis ligomis, ir visa tai prieštarauja nacionalinės teisės aktams. Ši byla nagrinėjama kontekste neabejotinai svarbi ir dėl to, jog EŽTT nusprendė, kad orumą žeminančios kalinimo sąlygos Lietuvoje yra sisteminė problema, tad naujos peticijos po šios bylos nagrinėjamos supaprastinta proceso tvarka, EŽTT šalims pasiūlius iš karto sudaryti taikius

susitarimus pagal Teismo pasiūlytas kompensacijų sumas (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. gegužės 2 d. sprendimas).

EŽTK numato, kad niekam neturi būti atimta teisė į mokslą. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ 28.1. punkte įtvirtinta, kad kiekvienas kalėjimas turi pateikti kaliniams kiek įmanoma įvairiapusiškesnes švietimo programas, atsižvelgiant į individualius poreikius ir jų siekius, 28.4. punkte pažymima, kad pagal kalėjimo režimą švietimas neturi turėti žemesnio statuso nei darbas, o besimokantys kaliniai neturi būti nepalankioje finansinėje ar kitoje situacijoje (Ministrų Komiteto rekomendacija šalims..., 2006). BVK 65 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad uždaro ir pusiau atviro tipo baismės atlikimo vietose organizuojamas nuteistųjų bendrasis ugdymas, o vyresnių nei šešiolikos metų bendrasis ugdymas organizuojamas jų pageidavimu. Vis dėlto matyti, kad Lietuvoje siekis mokytis taip pat nepagrįstai ribojamas. Štai byloje *Jankovskis prieš Lietuvą* EŽTT nustatė, kad buvo pažeistas EŽTK 10 straipsnis, nes Pareiškėjui nebuvo suteikta galimybė pasinaudoti internetu prieiga tam, kad gautų konkrečią informaciją apie nuotolinių studijų galimybes. Nors draudimas naudotis internetu (BVK įtvirtintas draudimas naudotis telefonu ir radijo ryšio priemonėmis) buvo nustatytas BVK, vis dėlto, EŽTT nusprendė, kad pareiškėjo teisės gauti informaciją apribojimo nebuvo galima laikyti būtinu demokratinėje visuomenėje. EŽTT taip pat pažymėjo ir CPT ataskaitose nustatytus Lietuvos kalnimo įstaigose egzistuojančias problemas, pavyzdžiui, EŽTT atkreipė dėmesį, kad nuteistasis ieškojo informacijos apie aukštojo mokslo galimybes, o Lietuva drausdama pasinaudoti internetu neatkreipė dėmesio į tai, jog įkalnimo įstaigose trūksta užimtumo. Ne mažiau svarbu ir tai, kad, nors pataisos namų organizacija draudimą siejo su saugumo užtikrinimu (užkertant kelią daryti naujas nusikalstamas veikas), tačiau, EŽTT vertinimu, reikėjo vertinti nuteistojo siekį, t. y. tai, kad nuteistasis prašė prieigos prie valstybės institucijos Švietimo ir mokslo ministerijos sukurtos ir administruojamos svetainės, tačiau net teismai neužsiminė apie švietimo klausimą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. sausio 17 d. sprendimas). Vis dėlto užtikrinti nuteistojo teisę gauti informaciją ir taip pat saugumą yra sudėtinga. Siūlytina šiuo atveju naudotis informacijos technologų paslaugomis ir nustatyti tam tikrų svetainių blokavimą. Tokiu atveju būtų galima bent prevenciškai užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms internetinėje erdvėje.

Konstitucijos 48 straipsnyje įtvirtinta, kad kiekvienas gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turėti teisę į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. Pagal EŽTK 4 straipsnio 3 dalies a) papunktį

priverčiamuoju ar privalomu darbu nelaikomas bet koks darbas, kurį paprastai reikalaujama atlikti kalinimo metu sutinkamai su EŽTK 5 straipsnio⁵ nuostatomis, arba lygtinio atleidimo nuo kalinimo laikotarpiu. Ši nuostata įtvirtinta ir Konstitucijos 48 straipsnio 5 dalyje. CPT yra pažymėjęs, kad nuteistiesiems turi būti sudarytos galimybės užsiimti visų rūšių prasminga veikla, įskaitant ir darbu, be to, suimtiesiems turi būti užtikrinta galimybė pakankamą dienos dalį (8 valandas arba daugiau) praleisti ne kamerose. Tinkama veiklos programa (darbas, mokslas, sportas ir kt.) yra ypač svarbi kalinių gerovei, kaliniai negali būti laikomi kamerose užrakinti savaitėmis ar net mėnesiais (Antrosios bendrosios ataskaitos [CPT/Inf (92) 3], p. 47).

EŽTT savo praktikoje yra pažymėjęs, kad darbas kalėjime daugeliu aspektų skiriasi nuo paprastų darbuotojų atliekamo darbo. Pagrindinis jo tikslas – rehabilitacija ir resocializacija. Darbo valandos, darbo užmokestis ir dalies šio darbo užmokesčio naudojimas kaip išlaikymo įmoka atspindi konkretų kalėjimo kontekstą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. birželio 7 d. sprendimas). Be to, kadangi valdžios institucijos yra atsakingos už kalinių gerovę, dirbant kalėjime reikia imtis būtinų saugos priemonių (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. liepos 19 d. sprendimas).

Analizuojant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą nurodyta, jog nuteistojo darbas gali suteikti galimybes atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą, tačiau būtina išskirti ir kitus svarbius aspektus. Galimybė dirbti nuteistiesiems sudaro sąlygas sukaupti pajamų palikus kalinimo įstaigą ir palengvinti laisvės atėmimo iki gyvos galvos nuteistųjų sunkumus pritapti visuomenėje. Be kita ko, nuteistųjų darbas itin svarbus ir dėl socialinių garantijų. Štai BVK 64 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad ne bausmės atlikimo vietoje savarankiškai dirbančių nuteistųjų darbo santykiai, jų valstybinio socialinio draudimo ir jo stažo klausimai reglamentuojami Darbo kodekse, Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatyme, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatyme ir kituose darbo santykius reglamentuojančiuose teisės aktuose. Taigi, suteikus galimybę nuteistajam, atliekančiam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, dirbti ne bausmės atlikimo vietoje būtų užtikrinti ne tik resocializacijos tikslai, bet ir leidžiama nuteistajam planuoti ateitį bei kaupti pajamas ar pensiją. Pažymėtina, kad socialinių garantijų neužtikrinimas trukdo išėjusių į laisvę nuteistųjų resocializacijai, mat neturėdami socialinių garantijų (taip pat ir papildomų pajamų) jie bus labiau linkę nusikalsti (Lankauskas, 2012, p. 14). Vis dėlto matyti, kad šioje srityje yra nemažai problemų. Išanalizavus teismų formuluojamą praktiką ir mokslininkų

⁵ EŽTK 5 straipsnis įtvirtinta teisę į laisvę ir saugumą.

pateikiamus argumentus galima daryti prielaidą, kad laisvės atėmimo vietose ir VĮ „Mūsų amatai“ dirbančių nuteistųjų darbas (darbinė veikla), jei nuteistųjų darbo (darbinės veiklos) metu sukuriama produkcija arba paslaugos gali būti / yra teikiamos kitiems asmenims komerciniais tikslais (siekiant gauti pajamų), turi konkrečių darbo teisiniams santykiams būdingų požymių, todėl, manytina, turėtų būti laikomas darbu, tačiau laisvės atėmimo bausmės atliekantys pataisos įstaigose ir (arba) VĮ „Mūsų amatai“ dirbantys asmenys nėra draudžiami nedarbo bei pensijų valstybiniu socialiniu draudimu (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių...ataskaita, 2021, p. 44). Taigi, nuteistųjų darbas, galintis būti priemone atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą, bet ir galimybe kaupti pajamas, padėsiančias pradėti gyvenimą laisvėje, nėra tinkamai užtikrinamas.

Be bendrųjų teisių tinkamo užtikrinimo, svarbios ir kitos priemonės, kurios padėtų įgyvendinti resocializacijos tikslus. Pavyzdžiui, šiame kontekste pažymėtina, kad išvykimas be sargybos arba be palydos už įkalinimo įstaigos ribų, trumpalaikė išvyka į namus nuteistojo prašymu arba kaip paskatinimas, trumpalaikė išvyka už pataisos įstaigų ribų dėl nelaimės, trumpalaikė išvyka dėl darbo, mokymosi ar resocializacijos negali būti taikomi nuteistiesiems iki gyvos galvos. Autorės manymu, tai yra didelė problema dėl kelių priežasčių. Visų pirma, vertėtų paminėti, kad įkalinimo atvėrimas gali padėti įgyvendinti resocializacijos tikslus. Pripažįstama, kad nuolatinis pasyvus asmens laikymas uždaroje įstaigoje sudaro nepalankias sąlygas sėkmingai grįžti į visuomenę. Be to, svarbu paminėti ir tai, jog įkalinimo atvėrimas turėtų gerinti nuteistojo psichologinę sveikatą bei tapti paskata keisti požiūrį į pamatines visuomenėje išpažįstamas vertybes. Vis dažniau viešame diskurse pasirodantys interviu su nuteistaisiais (pabrėžtina, net ir terminuotą laisvės atėmimo bausmę atliekančiais nuteistaisiais) leidžia ne tik abejoti bausmės vykdymo tinkamumu („sėkmingumu“). Nuteistųjų teigimu, socialinių įgūdžių neturėjimas, pasikeitusi visuomenė baimina išeiti į laisvę ir patys nuteistieji abejoja, ar išėję į laisvę vėl negrįš į įkalinimo įstaigą, padarę naujas nusikalstamas veikas⁶. Šiame kontekste pavyzdžiu galėtų tapti Vokietija, kurioje pagal Kalėjimų įstatymą numatyta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantiems nuteistiesiems po dešimties metų kalinimo sudaroma galimybė išvykti iš kalinimo įstaigos (13 skirsnio (3) punktas).

Įkalinimo atvėrimo svarba pabrėžtina ne tik teoriniame lygmenyje. Nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos, bando kovoti dėl išvykimo už įkalinimo įstaigos ribų ir teismuose. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės vykdymo

⁶ Pavyzdžiui, Frolova-Milašienė I. Kalėjimo socialinė darbuotoja: daug nuteistųjų bijo išeiti į laisvę, galvoja, kad nemokės ten gyventi // delfi.lt 2022-06-05; Socialinis darbuotojas – pirmasis grįžtančių į laisvę vedlys // socmin.lrv.lt 2022-09-19

ir žmogaus teisių santykio „pažeidžiamumą“ iliustruoja net keli pavyzdžiai. Štai nuteistojo, norėjusio nuvykti į savo tėvo laidotuves ir pasisiūliusio pačiam padengti konvojavimo išlaidas, prašymas Lietuvos kalėjimų tarnybos buvo atmestas, nes pagal BVK 67 straipsnio 1 dalį trumpalaikės išvykos galimybė numatyta tik terminuoto laisvės atėmimo bausmės atliekantiems asmenims. Tad pareiškėjas kreipėsi į administracinę teisą, prašydamas priteisti jam iš atsakovo, Lietuvos valstybės, atstovaujamos Lietuvos kalėjimų tarnybos, 50 000 Eur neturtinei žalai atlyginti. Pirmosios instancijos teismas nusprendė, jog Lietuvos kalėjimų tarnybos viršininkas pagrįstai nusprendė netenkinti prašymo, kadangi veikė pagal BVK 67 straipsnio 1 dalį, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, gavęs pareiškėjo apeliacinį skundą, nusprendė kreiptis į Konstitucinį Teismą, prašydamas išaiškinti, ar BVK 67 straipsnio 1 dalies nuostata neprieštarauja Konstitucijos 21 straipsnio 2 daliai ir 29 straipsnyje įtvirtintam asmenų lygybės principui, kartu pabrėždamas, kad išvyka į mirusio artimojo laidotuves niekaip nesuponuoja asmeniui komforto ar pramogos elemento, todėl akivaizdu, jog tai, kad tokios paskirties išvykos galimumas nenumatytas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekančiam asmeniui, nėra niekaip susiję su laisvės atėmimo bausmės režimo diferencijavimo paskirtimi, be to, aptariamasis apribojimas negali būti siejamas ir su saugumo veiksniu, nes laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji gali išvykti iš pataisos įstaigos dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, pas sveikatos priežiūros specialistus, teisėsaugos pareigūnus (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-626-968/2023). Ši byla Konstituciniame Teisme nėra išspręsta, tačiau tikėtina, kad vien laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė negali eliminuoti kitų resocializacijos priemonių, o panašaus pobūdžio prašymų tenkinimas turėtų atsiremti ne į bausmės sunkumą, o paties nuteistojo individualias jį charakterizuojančias savybes.

Šiame darbe, nagrinėjant OASys metodikos nuteistojo vertinimo kriterijus, paminėta, jog socialinių ryšių vertinimas, emocinė gerovė, gyvenimo sąlygos vertintinos kritiškai. Tad šiuo atveju įkalinimo atvėrimas būtų tinkama priemonė nuteistiesiems neprarasti socialinių ir (ar) šeiminių ryšių bei matas, leidžiantis įvertinti nuteistojo nusikalstamumo ir pavojingumo visuomenei riziką, o šis vertinimas galėtų būti kaip vienas iš vertinamųjų kriterijų, leidžiančių (ne)švelninti paskirtą bausmę, t. y. leidžiančiu teismui daryti kur kas tvirtesnę išvadą, pagrindžiančią nuteistojo bausmės sušvelninimą.

BVK 55 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos šios nuteistųjų užimtumo formos: 1) nuteistųjų darbinė veikla bausmės atlikimo vietoje; 2) nuteistųjų darbas ne bausmės atlikimo vietoje; 3) bendrasis ugdymas, profesinis mokymas, aukštasis mokslas; 4) individuali veikla; 5)

dalyvavimas įstaigų ir organizacijų kultūrinėje, švietėjiškoje, sporto ir kitoje veikloje, padedančioje nuteistiesiems resocializuotis; 6) dalyvavimas nuteistųjų kolektyvo tarybų veikloje. Nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, užimtumas organizuojamas išimtinai bausmės atlikimo vietoje (BVK 69 straipsnio 1 dalies 3 punktas). Vis dėlto praktika ir ataskaitose pažymimi pažeidimai leidžia daryti išvadą, kad teisės norma nagrinėjamoju atveju tėra deklaratyvi. Štai iš Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių nacionalinės žmogaus teisių institucijos 2022 metų veiklos ataskaitos matyti, kad nuteistiesiems yra ribojama saviraiškos ar užimtumo laisvė. Nuteistajam buvo neleista užsiimti individualia kūrybine veikla, kadangi nuteistojo artimųjų siųstą spalvotą popierių administracija sunaikino. Skundo tyrimo metu pareigūnai paaiškino, kad pareiškėjo prašymo netenkino vadovaudamiesi tuo, jog Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklėse nėra numatyta galimybė nuteistajam gauti spalvoto popieriaus jam siųstame laiške (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių..., 2023, p. 70). Taigi, nuteistųjų viena iš BVK įtvirtintų užimtumo formų – individuali veikla buvo ribojama, nepateikiant šiam ribojimui pagrįstų aplinkybių.

Daugelį problemų pabrėžia ir CPT. Vertindamas kalinimo sąlygas Alytaus, Marijampolės ir Pravieniškių įkalinimo įstaigose, 2023 m. ataskaitoje CPT komitetas pažymėjo, jog nors kaliniams yra siūloma tam tikra veikla ir dalį dienos leidžiama bendrauti tarpusavyje, tačiau iki gyvos galvos nuteisti kaliniai vis dar sistemingai atskiriami nuo bendros kalinių populiacijos. Įvairių Europos šalių patirtis rodo, kad nuteistieji iki gyvos galvos nebūtinai yra pavojingesni už kitus kalinius; daugelis jų yra suinteresuoti ilgalaikė stabilia ir nekonfliktiška aplinka. Todėl požiūris į nuteistųjų iki gyvos galvos valdymą turėtų būti grindžiamas individualiu rizikos ir poreikių vertinimu, kad kiekvienu konkrečiu atveju būtų galima priimti sprendimus dėl saugumo, įskaitant bendravimo su kitais asmenimis laispsnį (Ataskaita Lietuvos Vyriausybei dėl..., 2023, p. 32). Dar 2019 metų Seimo kontrolierių ataskaitoje dėl žmogaus teisių padėties Alytaus pataisos namuose, Marijampolės pataisos namuose, Vilniaus pataisos namuose, Pravieniškių pataisos namuose – atviroje kolonijoje, Panevėžio pataisos namuose ir Šiaulių tardymo izoliatoriuje pabrėžiama, jog visose tikrintose įstaigose perkelti nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, bei nuteistieji, kuriems teismas yra skyręs laisvės atėmimo bausmę atlikti kalėjime, yra laikomi atskirti nuo bausmes kitais režimais atliekančių nuteistųjų (izoliuoto kalinimo sąlygomis); Šiaulių tardymo izoliatoriuje ir Pravieniškių pataisos namuose – atviroje kolonijoje yra perkeltų nuteistųjų, atliekančių bausmę iki gyvos galvos, kurie nuolat vengia kontakto su kitais nuteistaisiais, įstaigų darbuotojais, t. y. atsisakančių eiti į bendrus užsiėmimus, pasivaikščioti į kiemelius, visą laiką praleidžiančių

savo kamerose, taip pat atsisakančių bendrauti su darbuotojais. Patikrinimo metu šie nuteistieji atsisakė bendrauti su Seimo kontrolierių įstaigos žmogaus teisių biuro darbuotojais (Ataskaita dėl žmogaus teisių..., 2019, p. 3). Nors pertvarkos po 2019 metų vyko, tačiau šios ataskaitos leidžia priėti prie išvados, jog vis dėlto tai tėra „kosmetiniai“ pokyčiai bausmių vykdymo sistemoje. Seimo kontrolieriai konstatavo, jog Alytaus ir Panevėžio pataisos namuose, Šiaulių tardymo izoliatoriuje ir Pravieniškių pataisos namuose – atviroje kolonijoje nesiimama priemonių, siekiant palaikyti perkeltų nuteistųjų socialinius įgūdžius, dėl ko gali kilti grėsmė jų psichinei ir fizinei sveikatai ir yra pagrindas nustatyti galimų kankinimo požymių (*ibid.*, p. 4).

Tačiau užimtumas, psichologinės pagalbos nesuteikimas – problemos, kurių sprendimui reikalingas tinkamas personalas. Kai kurios problemos atrodytų turėtų būti greitai išsprendžiamos, tačiau į jas nėra kreipiama dėmesio. Štai Seimo kontrolieriai, atlikdami patikrinimą nustatė, kad kamerų tipo patalpose, kuriose, be kita ko, apgyvendinti ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji, nenustatyti net minimalūs natūralios apšvietos koeficientų reikalavimai, taip nesudarant sąlygų užtikrinti minimalų natūralų apšvietimą, t. y. natūralios apšvietos koeficientai neatitinka net mažiausio nustatyto analoginio natūralios apšvietos koeficiento reikalavimo gyvenamuosiuose kambariuose ir virtuvėje, todėl yra pagrindas konstatuoti EŽTK nuostatų pažeidimą dėl netinkamų higienos sąlygų (*ibid.*, p. 11).

Nuteistieji (taip pat ir atliekantys bausmę iki gyvos galvos), bandydami kovoti už geresnes sąlygas kalinimo įstaigoje, protestuoja, pavyzdžiui, paskelbia bado streiką⁷. EŽTT suvokia bado streikus kalėjime kaip būdą teikti skundus, t. y. teisėtą veiklą, o tuos atvejus, kai kalėjimo administracija imasi veiksmų streikui numalšinti, yra įvertinęs kaip neteisėtus. Byloje *Karabet ir kiti prieš Ukrainą* EŽTT konstatavo, kad tais atvejais, kai kaliniai tik atsisakė maisto, nesmurtavo, jų skundai dėl kalinimo sąlygų ir savavališko nuobaudų taikymo turėjo tam tikrą pagrindą ir kaliniai buvo pasiryžę bendradarbiauti su kalėjimų administracija, t. y. nutraukė streiką, kai tik buvo sudaryta speciali komisija jų skundams tirti, kalėjimo administracijos panaudojant jėgą atlikta bendroji kratos ir saugumo operacija, kuri faktiškai buvo nukreipta prieš aktyviausius streiko dalyvius, pažeidė EŽTK 3 straipsnį (EŽTT 2013 m. sausio 17 d. sprendimas). Bado streikas, kaip teisė protestuoti, turėtų būti suvokiama ir Lietuvoje, tačiau teismų praktikoje matyti, kad bado streikas paminėtinas kaip aplinkybė neigiamai charakterizuojanti nuteistąjį tais atvejais, kai yra

⁷ Pavyzdžiui, Sinkevičius D. Kauno kalėjime – neįprastas kalinių streikas: vakar jis valė tualetus, o šiandien dalina maistą // delfi.lt 2023-11-13; Jačasuskas I. Keli šimtai Pravieniškių ir Alytaus pataisos namų kalinių tęsia bado akciją // 15min.lt 2018-11-16.

sprendžiamas klausimas dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo terminuoto laisvės atėmimo bausme (Kauno apygardos teismo 2023 m. birželio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-78-397/2023).

Pabrėžtina, jog visos netinkamos kalinimo sąlygos gali privesti prie savižudybės. Pasaulio sveikatos organizacijos Psichikos sveikatos ir priklausomybės ligų skyriaus savižudybių prevencijos kalėjimuose ir kitose laisvės atėmimo vietose išleistame dokumente pabrėžiama, kad įkalinimas gali reikšti laisvės praradimą, šeimos ir socialinės paramos netekimą, baimę patirti fizinę ar seksualinę prievartą, netikrumą ir baimę dėl ateities, gėdos ir kaltės dėl padaryto nusikaltimo jausmą ir baimę ar stresą, susijusį su blogomis kalėjimo aplinkos sąlygomis. Laikui bėgant įkalinimas prideda streso – jį sukelia konfliktai įstaigoje, viktimizacija, nusivylimas teisine sistema, fizinis bei emocinis išsekimas. Taigi, panašu, kad savižudybių skaičius tarp ilgą laiką kalinčiųjų didėja ir priklauso nuo įkalinimo laiko. Kalintieji iki gyvos galvos itin didelės rizikos grupė (Pasaulio sveikatos organizacija, 2015, p. 11). Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatais nustatyta, kad beveik ketvirtadalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų kada nors gyvenime yra bandę nusižudyti. 12,4 proc. apklaustųjų teigė bandę nusižudyti dar būdami laisvėje, kita dalis nusižudyti bandžusių nuteistųjų teigė, kad bandė nusižudyti kalinimo metu. Tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad apie 60 proc. įkalinimo įstaigose dirbančių darbuotojų apie kalinių suicidą nežino (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 324). Šiai problemai išspręsti reikalingas priemonių kompleksas – dirbančių psichologų ir psichoterapeutų skaičiaus didinimas bei kalinimo sąlygų gerinimas išsikeliant tikslą, jog kalinimo sąlygos būtų kuo labiau panašios į tas, kurios buvo laisvėje (Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos šalims narėms Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ 5 punkte įtvirtintas vienas iš pagrindų principų – gyvenimas kalinimo įstaigoje turėtų kiek įmanoma labiau priartėti prie pozityvių gyvenimo visuomenėje aspektų).

Taigi, tiek EŽTT praktika, tiek Seimo kontrolierių ir CPT ataskaitos leidžia konstatuoti, jog vis dėlto nuteistųjų, atliekančių tiek terminuotą laisvės atėmimą, tiek laisvės atėmimo iki gyvos galvos sąlygos neatitinka valstybėms keliamų reikalavimų. Nuteistųjų, kalinčių iki gyvos galvos, atskirtis nuo kitų kalinių, prastos užimtumo sąlygos, be būtinų kalinių gyvenamojo ploto, maitinimo, higienos sąlygų, menkina resocializacijos procesą. Anksčiau aptartomis kalinimo sąlygomis naivu tikėtis teigiamo nuteistųjų pokyčio ir reikalauti, jog šie kruopščiai laikytusi kalinimo taisyklių, turėtų motyvacijos tobulėti, kadangi, kad ir rodant iniciatyvą, dažnu atveju pačios kalinimo įstaigos darbuotojai vangiai padeda sukurti tinkamas sąlygas nuteistiesiems. Norint užtikrinti tinkamą kalinių teisių

ribojimā būtina vadovautis EŽTT praktikoje išskiriamu draudimo principu, kuriuo remiantis, kiekvienas draudimas turi atitikti būtinumo demokratinėje visuomenėje ir siekiamo teisėto tikslo reikalavimus.

IŠVADOS

1. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmei buvus mirties bausmės alternatyva, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė tapo Baudžiamajame kodekse pagrindine griežčiausia bausme tik 1998 m. gruodžio 31 d. panaikinus mirties bausmę. Iki 2019 m. reformos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantiems nuteistiesiems ši bausmė galėjo būti sušvelninta tik išskirtiniais atvejais (malonė, amnestija), o ligos atveju nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, galėjo būti atleisti nuo bausmės.
2. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė – nusikaltimą padariusio pilnamečio asmens neterminuotas izoliavimas nuo visuomenės pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, jį patalpinant į specialią bausmės atlikimo vietą, siekiant apsaugoti visuomenę, tačiau paliekant viltį nuteistajam išeiti į laisvę pagal baudžiamajame įstatyme nustatytą tvarką.
3. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, kaip ir kitomis Baudžiamajame kodekse įtvirtintomis bausmėmis, turi būti siekiama įgyvendinti Baudžiamojo kodekso 41 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą bausmės paskirtį. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė neprieštarauja bausmės paskirčiai bei nepažeidžia Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnio tik tuo atveju, kai nacionaliniame įstatyme įtvirtintas mechanizmas šią bausmę peržiūrėti ir sušvelninti.
4. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekančių nuteistųjų „teisė į viltį“ privalo būti nepaneigta, ji neatskiriama nuo žmogaus prigimtinės teisės būti laisvam, gyventi laisvėje, teigiamo asmens pokyčio tikėjimu. Taigi, valstybė, skirdama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, privalo šios laisvės nepaneigti, suteikti visas galimybes, jog viltis būti laisvėje bei laisvam taptų realiu nuteistojo tikėjimu ne tik išpirkti savo kaltę, bet ir galimybė savo bei valstybės dedamomis pastangomis reabilituotis ir grįžti į visuomenę.
5. Baudžiamojo kodekso 51 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimas terminuotu laisvės atėmimu (aplinkybės, į kurias teismas atsižvelgia grįsdamas sprendimą dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos švelninimo) užtikrina Europos Žmogaus Teisių Teismo formuojamą praktiką, kurioje pažymima, kad nuteistasis turi teisę žinoti, kokią pažangą, ką turi daryti, kad jo bausmė būtų sušvelninta. Vis dėlto teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad teismai, sprenddami nuteistojo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo klausimą, laikosi itin konservatyvios bei nenuoseklios pozicijos (esant panašioms susiklosčiusioms situacijoms priimami skirtingi sprendimai). Laisvės atėmimo iki

gyvos galvos bausmė švelninama itin retais atvejais ir tik tų nuteistųjų atžvilgiu, kai remiantis nuteistojo asmeninėmis savybėmis ji būtų galima paleisti į laisvę.

6. Taikant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmą turėtų būti detaliam svarstyti šios nuteistąjį charakterizuojančios aplinkybės – nuteistojo kaltės pripažinimas (atsižvelgiant į nuteistojo kaltės pripažinimo nuoširdumą, į tai, kokias konkrečiai aplinkybes nuteistasis pripažįsta), žalos atlyginimas (neapsiribojant vien kokia dalis yra atlyginta, bet kokias pastangas nuteistasis dėjo norėdamas atlyginti žalą, dėl kokių priežasčių žala nėra atlyginta), vertinamos nuteistojo asmeninės savybės (neatsižvelgiant į nuteistojo padarytus nusikaltimus, nesivadovaujant OASys metodika (kadangi joje numatyti vertinamieji kriterijai neatitinka nuteistųjų realijų)), turi būti atsižvelgiama į tai, kokią įtaką nuteistajam turi kalnimo įstaigoje vyraujanti subkultūra, ar nuteistasis nepadarė pažeidimų per paskutinius penkerius metus, jei padarė pažeidimų, tai įvertinti šių pažeidimų padarymo aplinkybes, taip pat motyvaciją dalyvauti kalnimo įstaigose rengiamose užimtumo programose.
7. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimas į terminuotą laisvės atėmimą kritikuotinas, atsižvelgiant į tai, jog įstatymų leidėjas šį modelį įtvirtino tam, jog per terminuoto laisvės atėmimo laikotarpį nuteistasis turi būti paruošiamas gyventi visuomenėje, toks ruošimasis turi būti vykdomas nuo pirmosios kalnimo dienos. Vis dėlto, įvertinus lygtinio paleidimo institutą bei jį sulyginus su šiuo metu egzistuojančiu mechanizmu, darytina išvada, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės mechanizmas pranašesnis, šią poziciją grindžiant tuo, kad pakeitus laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę į terminuotą laisvės atėmimą egzistuoja teisinis pagrindas taikyti lygtinį paleidimą, kurio laikotarpis būtų kur kas trumpesnis, ir panaikinus lygtinį paleidimą nuteistasis turėtų pabaigti atlikti ne laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, o terminuoto laisvės atėmimo bausmę.
8. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji turi konstitucines, bendrąsias, susijusias su nuteistųjų teise į medicininę pagalbą, gauti rašytinę informaciją ir kt., bei specialiąsias teises, kurias nuteistasis įgyja bausmės atlikimo metu. Vis dėlto moksliniame darbe išanalizuota teismų praktika, Seimo kontrolierių bei Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ataskaitos, Europos Žmogaus Teisių Teismo bylos prieš Lietuvą bei šio Teismo sprendimas pripažinti Lietuvoje kalnimo sąlygas sisteminė problema leidžia konstatuoti, jog nuteistųjų, kalinčių iki gyvos galvos, atskirtis nuo kitų kalinių, prastos užimtumo sąlygos, teisės į medicininę pagalbą neužtikrinimas menkina resocializacijos procesą. Dėl darbo trūkumo bei socialinių garantijų neužtikrinimo, nors ir esant

pažangiam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo mechanizmui, nuteistajam nesukuriamos tinkamos sąlygos ugdyti socialinius įgūdžius, pritaipyti visuomenėje.

9. Kalinimo atvėrimo nepagrįstas draudimas, neatsižvelgus į nuteistojo pavojingumą, apsunkina nuteistojo galimybes grįžti į visuomenę, kadangi nuteistasis, kelis dešimtmečius praleidęs kalinimo įstaigoje, be kita ko, atskirtas ir nuo kitų nuteistųjų, praranda iki tol susiformavusius socialinius įgūdžius, o greitai besikeičianti visuomenė, atsirandančios naujos technologijos itin apsunkina nuteistųjų grįžimą į laisvę, todėl valstybė privalo persvarstyti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės nuteistųjų kalinimo atvėrimo galimybes bei draudimus taikyti tais atvejais, kai nuteistojo asmeninės savybės leistų daryti pagrįstą išvadą, kad jis nėra itin pavojingas visuomenei.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Teisės norminiai aktai

1.1. Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės aktai:

1.1.1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950). *Valstybės žinios*, 96-3016.

1.1.2. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas (1998). *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2165.

1.1.3. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės. Iš: Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, Mintis, 1991.

1.1.4. Europos Sąjungos Tarybos 2002 m. birželio 13 d. pagrindų sprendimas 2002/584/TVR Dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (2002). *Oficialus leidinys*, 19 skyrius, 6 tomas).

1.1.5. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. (2003) 22 valstybėms narėms Dėl lygtinio paleidimo (parolio), priimta 2003 m. rugsėjo 24 d.

1.1.7. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2003 m. spalio 9 d. rekomendacija Nr. (2003) 23 valstybėms narėms Dėl įkalinimo įstaigų administracijos darbo su nuteistaisiais laisvės atėmimu iki gyvos galvos ir ilgalaikėmis laisvės atėmimo bausmėmis, priimta 2003 m. spalio 9 d.

1.1.6. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. (2006) 2 valstybėms narėms Dėl Europos kalėjimų taisyklių, priimta 952-ame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d.

1.1.7. Resolution (76) 2 on the treatment of long-term prisoners, 1976.

1. 2. Nacionaliniai teisės aktai:

1.2.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

1.2.2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.

1.2.3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.

1.2.4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3084.

1.2.5. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl dalinio amnestijos akto (1998). *Valstybės žinios*, 1-1.

- 1.2.6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54¹, 71, 75, 105, 227¹, 227³ straipsnių pakeitimo įstatymas (1998). *Valstybės žinios*, 115-3238.
- 1.2.7. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas (2010). *Valstybės žinios*, 44-7361.
- 1.2.8. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2011). *Valstybės žinios*, 4-108.
- 1.2.9. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas dėl malonės suteikimo (2012). *Valstybės žinios*, 55-2721.
- 1.2.10. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto (2018). TAR, 19125.
- 1.2.11. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymas (2019). TAR, 5331.
- 1.2.12. Kalėjimo departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl nuteistųjų ir suimtųjų laiškų išsiuntimo ir jų vardu gautų laiškų įteikimo taisyklių patvirtinimo“ (2005). *Valstybės žinios*, 74-2698.

1.3. Užsienio valstybių teisės aktai:

- 1.3.1. Act on the execution of prison sentences and measures of reforms and preventions involving deprivation of liberty (1976). *Federal Law Gazette Part I*, p. 581, 2088.

2. Specialioji literatūra

2.1. Knygos:

- 2.1.1. ABRAMAVIČIUS, A. ir kt. (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis 1-98 straipsniai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- 2.1.2. PIESLIAKAS, V. (2006). *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Vilnius: Justitia.
- 2.1.3. Sakalauskas, Gintautas *et al.* (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos: monografija*. Vilnius: Žara.
- 2.1.4. ŠVEDAS, G. (2003). *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
- 2.1.5. ŠVEDAS, G. (2013). *Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis 2-oji papildyta ir pataisyta laida: mokymo priemonė*. Vilnius: Registrų centras.
- 2.1.6. ŠVEDAS, G. ir kt. (2017). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinimo iššūkiai: monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- 2.1.7. ŠVEDAS G., ABRAMAVIČIUS A. ir PRAPIESTIS J. (2020). *Lietuvos baudžiamoji teisė: bendroji dalis. 2 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

2.2. Straipsniai mokslo žurnaluose:

- 2.2.1. BIKELIS, S. ir SAKALAUSKAS G. (2008). Laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienių šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai. *Teisės problemos*, Nr. 4 (62), p. 23–66.
- 2.2.2. ČESNIENĖ, I., LAURINAVIČIUS, A. ir USTANAVIČIŪTĖ, L. (2015). *Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos. Kriminologijos studijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- 2.2.3. LANKAUSKAS, M. (2012). Dirbančiųjų nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo reguliavimo ypatumai ir perspektyvos Lietuvoje, *Teisės problemos*, Nr. 2(76).
- 2.2.4. MILAŠIŪTĖ, V. (2018). Žvilgsnis į Europos Žmogaus Teisių Teismo bylą „Valašinas prieš Lietuvą“ po 20-ies metų. Iš: Dabarties iššūkiai teismams, užtikrinant žmogaus teises. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, p. 327-351.
- 2.2.5. NIKARTAS, S. ir ČEPAS, A. (2014). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvoje (I): refleksija žmogaus teisių standartų kontekste, *Teisės problemos*, Nr. 2, p. 5–25 [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
- 2.2.6. NAMAVIČIUS, J. (2023). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės reforma Lietuvoje. *Teisė*, t. 127, p. 77-100 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/Teise.2023.127.5> [žiūrėta 2024 m. vasario 8 d.].

3. Nacionalinių teismų praktika

3.1. Konstitucinio teismo jurisprudencija:

- 3.1.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 106-2381.
- 3.1.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3004.

3.2. Bendrosios kompetencijos teismų praktika:

- 3.2.1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-88-976/2017.
- 3.2.2. Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-309-579/2023.
- 3.2.3. Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gruodžio 6 d. nutartis, skundo Nr. 1S-324-487/2023
- 3.2.4. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. kovo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-56-851/2024.

3.2.5. Panevėžio apygardos teismo 2018 m. lapkričio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-49-531/2018.

3.2.6. Vilniaus apygardos teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-81-654/2019.

3.2.7. Kauno apygardos teismo 2023 m. birželio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-78-397/2023.

3.3. Specializuotų teismų praktika

3.3.1. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-626-968/2023.

3.4. Užsienio valstybių teismų praktika

3.4.1. Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 21.06.1977, Nr. 1 BvL 14/76 .

3.5. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

3.5.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. birželio 21 d. sprendimas *Kafkaris v. Cyprus* byloje, Nr. 9644/09, [GC] § 95–108.

3.5.2. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. liepos 7 d. sprendimas *Stummer v. Austria* byloje, Nr. 37452/02, [GC] §93.

3.5.3. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. sausio 17 d. sprendimas *Vinter and Others v. the United Kingdom* byloje, Nr. 66069/09, 130/10, 3896/10, [GC] § 119–122.

3.5.4. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. balandžio 19 d. sprendimas *Gerogiev v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* byloje, Nr. 26984/05, [GC] § 68.

3.5.5. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. sausio 17 d. sprendimas *Karabet and Others v. Ukraine* byloje, Nr. 38906/07, 52025/07, [GC] § 330–332.

3.5.6. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. balandžio 16 d. sprendimas *Murray v. The Netherlands* byloje, Nr. 10511/10, [GC] §§101–104.

3.5.7. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2016 m. gegužės 2 d. sprendimas *Mironovas ir kt. prieš Lietuvą* byloje, Nr. 0828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13

3.5.8. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *Jankovskis prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 21575/08, [2017-01-17]. ECLI:CE:ECHR:2017:0117JUD002157508.

3.5.9. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *Matiošaitis ir kt. prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13, 72824/13, ECLI:CE:ECHR:2017:0523JUD002266213.

3.5.10. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2019 m. birželio 18 d. sprendimas *Dardanskis prieš Lietuvą* byloje, Nr. 74452/13, ECLI:CE:ECHR:2019:0618DEC007445213.

4. Kiti šaltiniai:

4.1. Pasaulio sveikatos organizacija (2007). *Savižudybių prevencija: kalėjimuose ir kitose laisvės atėmimo vietose* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.hi.lt/leidinys-57/informaciniai-leidiniai/savizudybiu-prevencija-kalejimuose-ir-kitose-laisves-atemimo-vietose/> [žiūrėta: 2024 m. vasario 9 d.].

4.2. PENAL REFORM INTERNATIONAL, SMIT, D. V. Z. AND APPLETON, C. (2018). *Life imprisonment: A policy briefing* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2018/04/PRI-Life-Imprisonment-Briefing.pdf> [žiūrėta 2024 m. kovo 10 d.].

4.3. Verslo žinios (2018). *Seimas svarstys amnestijos projektą* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/verslo-aplinka/2018/09/13/seimas-svarstys-amnestijos-projekta> [žiūrėta 2024 m. balandžio 7 d.].

4.4. Keinys, S. (2021). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 8-asis pataisytas ir papildytas leidinys, XXVI* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ekalba.lt>. [žiūrėta 2024 m. kovo 1 d.].

4.5. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga (2019). *ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Alytaus pataisos namuose, Marijampolės pataisos namuose, Vilniaus pataisos namuose, Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje, Panevėžio pataisos namuose ir Šiaulių tardymo izoliatoriuje. 2019 m. spalio 21 d. Nr. NKP-2019/1-1.* [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NKP-2019-1-1.pdf> [žiūrėta: 2024 m. vasario 26 d.]

4.6. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga (2020). *Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių Nacionalinės žmogaus teisių institucijos 2020 metų veiklos ataskaita, 2021-03-15 Nr. LS-44.* [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2022/03/SK_Ataskaita-uz-2021-LT.pdf [žiūrėta 2024 m. kovo 10 d.]

4.7. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga (2022). *Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių Nacionalinės žmogaus teisių institucijos 2022 metų veiklos ataskaita, 2023-03-15, Nr. LS-42.* [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/lasupplement/TAK/f2dc1e20c30811ed924fd817f8fa798e/1d669ee0c30911ed924fd817f8fa798e/> [žiūrėta 2024 m. kovo 5 d.]

4.8. Delfi (2022). *Kalėjimo socialinė darbuotoja: daug nuteistųjų bijo išeiti į laisvę, galvoja, kad nemokės ten gyventi* [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

<https://www.delfi.lt/news/daily/law/kalejimo-socialine-darbuotoja-daug-nuteistuju-bijo-iseiti-i-laisve-galvoja-kad-nemokes-ten-gyventi-90390389> [žiūrėta: 2024 m. balandžio 7 d.].

4.9. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2022). *Socialinis darbuotojas – pirmasis grįžtančių į laisvę vedlys* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://bit.ly/3DOUn2e?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3MUOIM6BqXCUts0ZUjmPeQcJSnIwfa1EIINZGQobPSCY6SHrB-sfmIS4 aem Ac2ssxyt83jtPmv3WIVWe-JvZnvpqgfSHYvpgSkPF-ZLQ0xJbAgdiwORr7x2Tvmumtg4oyI_9sQVRtWxGTCzrPwq [žiūrėta 2024 m. balandžio 7 d.].

4.10. Keinys, S. (2021). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 8-asis pataisytas ir papildytas leidinys*, XXVI [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ekalba.lt>. [žiūrėta 2024 m. kovo 1 d.].

4.11. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2023). *Report to the Lithuanian Government on the periodic visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 20 December 2021, Strasbourg, 23 February 2023*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680aa51af> [žiūrėta: 2024 m. vasario 8 d.].

SANTRAUKA

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos ir žmogaus teisių santykis

Greta Petrošiūtė

Magistro darbe siekiant atskleisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės ir žmogaus teisių santykį, analizuojama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės istorinė raida, atskleidžianti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės besikeičiantį supratimą bei jos vaidmenį bausmių sistemoje. Taip pat nagrinėjama laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės paskirtis BK 41 straipsnio 2 dalies kontekste, jos proporcingumas nusikalstamoms veikoms, už kurias numatyta ši bausmė. Analizuojama nacionalinių teismų praktika, EŽTT praktika, jos raida, padėsianti atskleisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės problemas, nacionaliniame įstatyme numatyto laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą mechanizmo probleminiai aspektai, analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamajame įstatyme įtvirtintos aplinkybės, į kurias teismas atsižvelgia sprenddamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo į terminuotą laisvės atėmimą klausimą. Darbe apžvelgiamos teisės mokslininkų nuomonės dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės švelninimo modelių. Darbe taip pat nagrinėjami tarptautiniai teisės aktai, kuriuose įtvirtintos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės minimalūs standartai.

Šiame darbe taip pat analizuojamas ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekančių nuteistųjų bausmės vykdymo problemos, analizuojama EŽTT praktika, CPT bei Seimo kontrolierių ataskaitos. Darbe išskirtos problemos yra glaudžiai susijusios su nuteistųjų resocializacijos sunkumais, užkertančiais kelią nuteistajam siekti kuo geresnių rezultatų bei teismui švelninti nuteistajam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę.

SUMMARY

The relationship between life imprisonment punishment and human rights

Greta Petrošiūtė

In order to shed light on the relationship between life imprisonment and human rights, the Master's thesis analyses the historical development of life imprisonment, revealing the changing understanding of life imprisonment and its role in the penal system. It also examines the purpose of life imprisonment in the context of Article 41(2) of the CC and its proportionality to the offences for which it is imposed. It analyses the case-law of national courts, the case-law of the ECtHR and its development, which will help to reveal the problems of life imprisonment, the problematic aspects of the mechanism of commutation of a life sentence to a fixed-term imprisonment provided for in the national law, and the circumstances laid down in the Criminal Law of the Republic of Lithuania, which are to be considered by the court in deciding on the question of commuting the life imprisonment sentence into a term imprisonment. The paper reviews the opinions of legal scholars on the models of commutation of life imprisonment. It also examines the international legislation that sets minimum standards for life imprisonment.

This work also analyses the problems of the execution of sentences of prisoners serving life imprisonment, the case law of the ECtHR, and the reports of the CPT and the Seimas Ombudsmen. The problems highlighted in the work are closely related to the difficulties in the resocialisation of convicted persons, which prevent the convicted person from achieving the best possible results and the court from commuting the sentence of life imprisonment of a convicted person.